

ks. Szymon Pikus, Radom-Lublin

AKTUALNY STAN PRAWNY UPRAWNIENÍ SĘDZIEGO W PROCESIE O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Obserwując zakres współcześnie stosowanych norm kościelnego prawa procesowego z łatwością można dostrzec, że najczęściej są one wykorzystywane w procesach małżeńskich, spośród których zdecydowaną większość, bo ponad 90 % stanowią procesy o orzeczenie nieważności małżeństwa. Taki kierunek sprawowanego sądownictwa kościelnego czyni dziedzinę małżeńskiego prawa procesowego obszarem zainteresowań i dyskusji społeczności kościelnej, podejmowanych przez duszpasterzy stykających się z tymi problemami w życiu wspólnot parafialnych, zwłaszcza w życiu konkretnych rodzin. Zainteresowania problematyką małżeńskiego prawa procesowego pojawiają się także w mediach katolickich. Dyskusje dotyczące kościelnego procesu małżeńskiego, zwłaszcza te pogłębione w formie refleksji naukowej prowadzone są głównie przez kanonistów stosujących prawo w trybunałach kościelnych oraz przez ośrodki naukowe formułujące doktrynę kanoniczną i komentujące normy kodeksowe.

Ze względu na obszerność problematyki małżeńskiej, nawet po wyłączeniu prawa materialnego, zgłębianie tematyki kanonicznego procesu małżeńskiego ukierunkowane jest na daleko idącą specyfikację refleksji naukowej. Stąd też problematyka tego artykułu dotyczy obszaru podejmowanego dotychczas w niewielkim zakresie.

Sędzia kościelny będący w procesie podmiotem czynnym, jawi się jako ten, który sprawuje wymiar sprawiedliwości, aczkolwiek nie w swoim imieniu, a jedynie jako sprawujący władzę Kościoła oraz rozstrzygający i wyrokujący w Imię Boże. Takie usytuowanie urzędu sędziego, jako realizującego powierzone mu zadanie w Kościele rodzi pytania o prawa podmiotowe, czyli uprawnienia jakimi dysponuje on dla spełnienia wyznaczonej mu przez prawodawcę kościelnego funkcji.

Problemem poniżej podejmowanym jest próba przedstawienia szczegółowych uprawnień sędziego kościelnego jakimi dysponuje on dla rozpoznania i rozstrzygnięcia procesu o orzeczenie nieważności małżeństwa. Te prawa podmiotowe zostają mu przekazane wraz z zadaniem występowania w konkretnej sprawie małżeńskiej i stanowią korelat wyznaczonych mu przez prawo obowiązków. Rozważania ograniczają się jedynie do stanu prawnego jaki obowiązuje w Kościele rzymsko-katolickim od promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego przez Papieża Jana Pawła II w 1983 roku.

Sędzia kościelny, wraz z przypisanymi mu ze względu na sprawowaną władzę zadaniami, pojawia się w procesie z chwilą wyznaczenia go do prowadzenia danej sprawy, co następuje decyzją wikariusza sądowego¹. Ponieważ do rozpatrywania spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa kompetentnym jest trybunał kole-

gialny², dlatego decyzja oficjała dotyczy całego składu sędziowskiego wyznaczanego przezeń turnusami³. Dzieje się to jeszcze przed formalnym rozpoczęciem procesu⁴, po wpłynięciu do sądu skargi powodowej czyli de facto na etapie przedprocesowym, w którym relacje procesowe jeszcze nie występują.

Wraz w wyznaczeniu sędziego przydane mu zostają zarówno uprawnienia jak i obowiązki celem zrealizowania związanych z jego urzędem zadań rozpatrzenia i rozstrzygnięcia sprawy. Niektóre spośród tych zadań związane są z całym sądowym przebiegiem sporu czyli instancją sporu, inne zaś określonymi fazami procesu.

Jako prawa przysługujące sędziemu wobec stron, związane ogólnie z zespołem czynności sądu, które ukierunkowane zostają ku rozpoznaniu i rozstrzygnięciu sprawy należy wymienić:

- uprawnienie do uznania za konieczną dla strony, posługi pełnomocnika lub adwokata, mimo że strona nie widzi takiej potrzeby i ich nie wyznacza⁵. Częściej jednak sędzia tylko zwraca uwagę stronie na taką konieczność.

- prawo wezwania powoda lub strony pozwanej do osobistego stawienia się w sądzie, choćby ustanowili pełnomocnika lub adwokata⁶. Wynika to czasem z natury rzeczy np. przysięgę można złożyć tylko osobiście, podobnie jedynie strona może dokonać wiarygodnie niektórych wyjaśnień, niezbędnych dla sądu w sprawach małżeńskich⁷.

- uprawnienie mające na celu dopuszczenie do występowania przed sądem kościelnym opiekuna osoby całkowicie lub częściowo pozbawionej używania rozumu; opiekuna lub kuratora wyznaczonego przez władzę świecką, po wysłuchaniu jeśli to możliwe zdania biskupa diecezjalnego osoby, której został dany. Gdy wydaje się, że nie należy go dopuścić, sędzia sam wyznacza odpowiednią osobę do tej funkcji w sprawie⁸.

- możliwość dopuszczenia do pełnienia zadań przed trybunałem pełnomocnika (nie dotyczy to samego adwokata), który nie okazał autentycznego zlecenia, po złożeniu przez niego w razie potrzeby odpowiedniej gwarancji. Aby tak podjęty akt miał pełną moc prawną, sędzia wyznacza pełnomocnikowi termin zawity na należyte przedstawienie zlecenia⁹. Uprawnienie to ma na celu uniknięcie opóźnień w rozpatrywaniu sprawy oraz zapobieżenie wygaśnięciu zlecenia pełnomocnika przed wypełnieniem swojego zadania.

- prawo ustanowienia pełnomocnika procesowego, gdy poprzedni przestał pełnić zadanie a strona - mimo tymczasowego zawieszenia instancji sporu - zaniebduje mianowania go¹⁰.

- możliwość wyboru kary nakładanej na adwokata i pełnomocnika, który zaniebduje swoje zadania, przyjmuje podarunki lub sprzeniewierzył się swojemu urzędowi. Kary jakimi dysponuje sędzia to zawieszenie od wykonywania obrony, grzywna lub inna stosowna kara¹¹. Usunięcia ukaranych może dokonać sędzia tylko z urzędu bądź na żądanie strony, a skreślenia z listy dokonuje tylko biskup¹².

Uprawnienia przewodniczącego i całego składu sędziowskiego nie są wyliczone taksatywnie. Głównie służą one w tym celu, żeby proces małżeński odbywał się sprawnie, bez niepotrzebnego przeciągania toku postępowania i by wyrok zapadł po dokładnym przygotowaniu, na podstawie zarówno zeznań, jak i dokumentów oraz by wotum każdego sędziego było zgodne z sumieniem orzekającym o nieważności sakramentu¹³.

I. UPRAWNIENIA SĘDZIEGO NA ETAPIE WSTĘPNYM PROCESU

Na etap wstępny procesu o nieważność małżeństwa składa się procedura wprowadzenia sprawy do sądu, która rozpoczyna się w momencie złożenia skargi powodowej, a kończy się decyzją sędziego o przyjęciu lub odrzuceniu sprawy¹⁴ oraz procedura ustalenia przedmiotu sporu (*litis contestatio*), kończąca się dekretem sędziego ustalającym formułę sporu¹⁵.

Zadania sędziowskie na etapie wstępnym postępowania sądowego małżeńskiego wykonuje przede wszystkim przewodniczący składu sędziowskiego.

1. Uprawnienia w trakcie wprowadzenia sprawy

Przyjęcie lub odrzucenie skargi

Sędzia uzyskuje prawo działania wraz z wniesieniem pisma powodowego. Nie może on rozpoznawać żadnej sprawy, jeżeli ten, kto jest zainteresowany, albo rzecznik sprawiedliwości nie przedstawi prośby zgodnie z przepisami kanonów¹⁶. Skarga powodowa stanowi wezwanie sędziego przez powoda, aby sędzia wdrożył i przeprowadził postępowanie sądowe dotyczące jego interesu prawnego, jego obrony i publicznego orzeczenia we wnoszonej sprawie. Zasadniczo jest to pismo wskazujące na przedmiot sporu, oraz zawierające prośbę o orzeczenie przez sąd nieważności małżeństwa¹⁷. Do momentu zażądania pomocy sądowej sędzia nie może działać, natomiast z chwilą zażądania teje pomocy, sędzia niezależnie od nastawienia swej woli, musi przejawić działanie urzędowe. Działając nie robi nikomu łaski lecz spełnia swój obowiązek¹⁸. Obowiązuje tu zasada: *nemo iudex sine actore*. W sprawach nieważności małżeństwa prośbę skierowaną do sędziego kościelnego przedstawiają zazwyczaj małżonkowie¹⁹. Wniesienie pozwu jest niezbędne do wszczęcia postępowania i to pod sankcją nieważności procesu.

Wprawdzie w tym wstępnym kanonie zasadniczo jest przedstawiony obowiązek sędziowski powstrzymania się od rozpoznawania sprawy, jeśli nie wpłynie zgodna z kanonami prośba, tym niemniej wtórnie zawarta jest tu dyspozycja dla sędziego, kiedy ma prawo do podjęcia działań związanych z przyjęciem lub odrzuceniem skargi powodowej²⁰.

Prawu strony, do występowania w sądzie, odpowiada powinność sędziego rozpatrzenia sprawy. Według prawa właściwy do rozpatrzenia spraw o nieważność małżeństwa, które nie zostały zastrzeżone Stolicy Apostolskiej, jest przede wszystkim trybunał miejsca zawarcia małżeństwa, bądź trybunał miejsca, na którym strona pozwana ma stałe lub tymczasowe zamieszkanie²¹. Jeśli strona powodowa pragnie skorzystać z trybunałów, które stały się właściwymi dzięki przepisom Motu Proprio Pawła VI *Causas matrimoniales*²² oraz reformującym je kanonom obecnego kodeksu, czyli by uprawnionym do rozpatrywania sprawy stał się trybunał jej miejsca stałego zamieszkania, bądź trybunał miejsca, na którym faktycznie trzeba będzie zbierać większość dowodów, muszą zostać spełnione określone warunki. Wśród nich wymieniona jest w obydwu przypadkach zgoda oficjela miejsca stałego zamieszkania strony pozwanej²³. Możliwość wyboru przez stronę powodową różnych trybunałów, gdy chodzi o wszczęcie postępowania, wiąże się ze szczególnym zrozumieniem prawnodawcy dla sytuacji, w których zainteresowany podmiot nie powinien być długo pozostawać w wątpliwości²⁴. Z wyborem trybunału związane jest pytanie o to, kto powinien zwrócić się o zgodę do wikariusza sądowego diecezji, w

której mieszka pozwany. Ze względu na to, że istotne jest zezwolenie a nie sposób jego uzyskania, obojętnym jest kto się zwróci - powód czy sąd. Chociaż prawo tego nie postanawia, to wydaje się jednak, że będzie najpraktyczniej jeśli trybunał obrany przez powoda, upoważniony w skardze, przed przyjęciem skargi prześle do oficjła diecezji, w której strona pozwana ma pobyt stały, odpowiednią prośbę strony powodowej²⁵. Taką praktykę sądy często stosują²⁶. Odmiennego zdania jest Sobański twierdząc, że o tę zgodę winna starać się strona powodowa nie sąd²⁷. Zgoda ta załączona do skargi powodowej stanowi warunek, by sąd miał prawo rozpatrzyć skargę nie naruszając kompetencji przysługujących ordynariuszowi strony pozwanej.

Prawodawca postanawia, że decyzja o przyjęciu lub odrzuceniu skargi powodowej należy nie do kolegium sędziowskiego lecz do przewodniczącego trybunału kolegiálnego²⁸, który po ustaleniu swojej kompetencji jak najszybciej wydaje dekret²⁹. Czynności przebiegać powinny następująco: wyznaczenie trybunału kolegiálnego przez oficjła, następnie decyzja o przyjęciu lub odrzuceniu skargi powodowej przez przewodniczącego. Trudno jednak przypuścić, by wikariusz sądowy był zobowiązany wyznaczyć trybunał kolegialny, ilekroć wpłynę jakiekolwiek pismo wnoszące o orzeczenie nieważności małżeństwa³⁰. Dlatego skardze, która wpłynęła do sądu, dalszy bieg może nadać oficjał. Bada on ją od strony formalnej i ewentualnie zarządza jej uzupełnienie lub poprawienie. Gdyby podstawy faktyczne skargi nie były przekonywujące, oficjał może przeprowadzić pozasądowe postępowanie informacyjne³¹, pozwalające na lepsze poznanie okoliczności sprawy³². Wydaje się to być konieczne zwłaszcza wtedy, gdy skarga ma być odrzucona, gdyż to dostarczy motywów do odrzucenia. Przyjęcie skargi nie zależy jednak od tego, czy sędzia dostrzeże szansę na afirmatywny wyrok. Ocenie sędziego nie podlega bowiem to, czy skargę można przyjąć, lecz to czy można ją odrzucić. Prawodawca ustanawia niejako w kanonie 1505 § 2 domniemanie za przyjęciem skargi powodowej. Wynika to także z prawa powoda do występowania przed sądem. Właśnie ze względu na to prawo znacznie utrudnione zostaje oddalenie skargi niż to miało miejsce w dawnym kodeksie³³. Podstawowym zostaje tutaj obowiązek przyjęcia skargi, a uprawnienie sędziego by skargę powodową odrzucić ogranicza się jedynie do czterech wyjątków:

- jeżeli sędzia lub trybunał są nie właściwi;
- jeżeli na pewno wiadomo, że powód nie ma zdolności występowania w sądzie;
- jeżeli nie zachowano przepisów formalnych co do skargi powodowej;
- jeżeli z samej skargi powodowej jasno wynika, że roszczenie jest pozbawione jakiegokolwiek podstawy i nie może się zdarzyć, by w trakcie procesu jakaś podstawa się ujawniła³⁴.

Dekret oddalający skargę powinien być umotywowany pod względem zarówno faktycznym jak i prawnym.

Prawo sędziego do swobodnej decyzji, odnośnie do wniesionej skargi powodowej, wyraźniej zaznacza się jedynie w sytuacji, gdy w pozwie znajdowały się braki, które mogą być poprawione³⁵. Sędzia może wówczas skargę odrzucić lub zalecić powodowi poprawienie pozwu, nie czyniąc o tym wzmianki w aktach sprawy³⁶, traktując wadliwą skargę jako zwykłe zapytanie o radę. W przypadku odrzucenia skargi ze względu na braki formalne, po poprawieniu ich, przy ponownym przedstawieniu jej przez stronę powodową, ten sam sędzia powinien ją rozpatrzyć³⁷.

Prawo do odrzucenia pisma powodowego z racji braku wskazania w nim podstaw nieważności przewodniczący trybunału może skorzystać jedynie wtedy, gdy:

- nie podano faktów uzasadniających podany prawny tytuł nieważności;

- przytoczone fakty nie stanowią prawnej podstawy nieważności małżeństwa np. powód wnosi jako motyw orzeczenia nieważności zdradę małżeńską. Powód nie musi jednak precyzować kanonicznie podstaw nieważności, wystarcza, by fakty wskazane przez niego były takimi, które wedle prawa stanowią taką podstawę³⁸;

Podobnie należy uczynić, jeśli podstawy podano tak, że kłócą się z faktami (np. z dokumentami), na które powód się powołuje, względnie są wewnętrznie sprzeczne (np. powódka uzasadnia nieważność związku debilizmem pozwanego, będącego utytułowanym pracownikiem naukowym). Natomiast kontrowersyjność faktów nie uzasadnia odrzucenia skargi powodowej³⁹. Nie powinno być również powodem odrzucenia skargi powodowej przekonanie sędziego o „przegranej”, w tym sensie, iż strona powodowa nie potrafi dostarczyć wystarczających dowodów. Byłoby to rozstrzygnięcie sprawy przed jej rozpatrzeniem⁴⁰.

Kiedy skarga powodowa nie zawiera adresu strony pozwanej, należącego do elementów składowych skargi⁴¹, co wprawdzie stanowi wadę skargi, nie jest to jednak wystarczający powód do jej odrzucenia⁴². Nieznajomość miejsca zamieszkania drugiej strony nie może zatem pozbawiać małżonka prawa zaskarżenia małżeństwa. Z problemem tym sędzia musi się uporać dopiero po przyjęciu sprawy, podczas zawiązania sporu.

Możliwość przyjęcia ustnej formy powództwa

Wytoczenie powództwa może nastąpić w formie pisma procesowego lub w formie skargi ustnej. Pismo powodowe jest formą zwyczajną w jakiej strona powodowa zwraca się do właściwego trybunału z prośbą o rozpoczęcie przewodu sądowego, sporządzając ją sama, bądź przez kogoś innego. Kodeks pozwala jednak sędziemu na uznanie za wystarczającą skargi ustnej. Jeżeli powód ma przeszkodę w przedstawieniu pisma powodowego lub sprawa jest łatwa w dochodzeniu i mniejszej wagi, sędzia może przyjąć ustną prośbę⁴³. Decyzja o tym, czy zachodzą określone prawem motywy dla ustnej skargi powodowej należy do sędziego. Precyzyjnie określał warunki ustnego wniesienia pozwu poprzedni stan prawny, dopuszczający je w wypadkach: jeśli powód nie umie pisać; jeśli ma jakąś prawną przeszkodę; w sprawach łatwiejszych i mniejszej wagi oraz wymagających szybkiego załatwienia, stosownie do uznania sędziego⁴⁴.

Jeśli sędzia korzystając z przysługującego mu uprawnienia zezwala na wniesienie ustnej prośby, powinien nakazać notariuszowi, by zredagował ów akt na piśmie; ma on być odczytany powodowi i przez niego potwierdzony, przez co zastępuje co do skutków prawnych skargę pisaną przez powoda⁴⁵. Sędzia jest tu odpowiedzialny za dokonanie następujących czynności: zredagowanie aktu na piśmie, odczytanie jego powodowi i podpisanie go przez powoda. Instrukcja Piusa XI *Provida Mater* dodaje, że potwierdzenie tego aktu na piśmie ma nastąpić przez krzyżyk postawiony własnoręcznie na sporządzonym protokole przez powoda, który nie umie pisać, o czym notariusz czyni odpowiednią adnotację w sporządzonym przez siebie akcie⁴⁶.

Przeprowadzenie próby pojednania małżonków

Troska o unikanie sporów wśród ludu Bożego i pokojowe ich rozstrzygnięcie należy do zadań wszystkich wiernych, przede wszystkim zaś biskupów i tych, którzy uczestniczą w ich władzy⁴⁷. Dotyczy to wszelkich procesów, dlatego sędzia jako duszpasterz w stosunku do stron powinien przed przyjęciem sprawy zastosować

środki pastoralne, by małżonkowie - jeżeli jest to możliwe - zostali doprowadzeni do uważnienia małżeństwa i do wznowienia wspólnego życia małżeńskiego⁴⁸.

Podjmując tę próbę sędzia powinien strony pytać zarówno o podstawę prawną wniesienia do sądu pisma skargowego, jak i o okoliczności, które ostatecznie wpłynęły na podjęcie decyzji rozwiązania konfliktu w drodze sądowej. Okoliczności te niejednokrotnie są nieistotne i nieproporcjonalne do kroku, jaki czyni strona powodowa⁴⁹. Po przedłożeniu skargi powodowej, ale przed przyjęciem sprawy, jeżeli jest pewne, że małżeństwo zawarto nieważnie, sędzia powinien złożyć propozycję konwalidacji małżeństwa i odnowy małżeńskiego współżycia. Sędzia powinien też pytać strony, pod jakimi warunkami byłyby gotowe do pogodzenia się. Jeżeli warunki te są godziwe i możliwe do zrealizowania, sędzia powinien nakłonić drugą stronę do przyjęcia ich. Sędzia powinien podejmować te próby także w trakcie procesu⁵⁰.

Pastoralne środki zmierzające do konwalidacji małżeństwa i pogodzenia stron ma podjąć ten sędzia, który jest uprawniony do przyjęcia skargi powodowej, wówczas gdy dostrzeże nadzieję dobrego wyniku⁵¹. Nie jest to zatem obowiązek bezwzględny, ponieważ dotyczy sytuacji kiedy sędzia dostrzega w skardze powodowej lub w wyniku postępowania informacyjnego szansę na pomyślność swoich działań pojednawczych. Często jednak ten podjęty wysiłek jest bezskuteczny. Sędzia ma zatem prawo zrezygnować z zastosowania środków duszpasterskich, jeżeli w jego przekonaniu uważnienie tego małżeństwa w świetle prawa lub zaistniałych okoliczności należy uznać za niemożliwe lub niewskazane⁵². Sytuacjami zwalniającymi sędziego ze starań o konwalidację małżeństwa i pogodzenie małżonków może być uzasadnione podejrzenie impotencji, pozostawanie stron w nowych związkach przez dłuższy czas lub wynikające z tych związków zobowiązania wobec potomstwa. Sędzia zwalniając się z podjęcia próby zmierzającej do wznowienia wspólnoty małżeńskiej, winien kierować się nie tylko doświadczeniem ale i rezerwą oraz rozważą.

Skoro próba pojednania ma usunąć podstawy nieważności, stronę pozwaną trzeba już na tym etapie poinformować o wniesieniu skargi powodowej z roszczeniem wysuniętym pod jego adresem i przedstawionych podstawach nieważności. Praktycznie dokonuje się to w ten sposób, że do zapytania o możliwość pojednania dołącza się skargę strony powodowej⁵³ lub sędzia korzysta z okazji, jaką daje stawienie się stron na zawiązanie sporu i wzywa je najpierw do pogodzenia⁵⁴. Środkiem pastoralnym, może też być zwrócenie się do miejscowego proboszcza względnie do poradni życia rodzinnego⁵⁵. Sędzia może również zwrócić się do właściwego proboszcza po odpowiednie informacje, a przesłane wyjaśnienia dotyczące okoliczności i stanu faktycznego małżeństwa mogą w znacznym stopniu pomóc w podjęciu właściwej decyzji⁵⁶.

2. Prawa sędziego w procedurze ustalania przedmiotu sporu

Doręczenie wezwania sądowego

Po przyjęciu skargi powodowej do ważności dalszego postępowania konieczne jest wezwanie do sądu strony przeciwnej, chyba że strony bez formalnego wezwania stanęły przed sądem⁵⁷. To wezwanie (*citatio*) występuje tu w znaczeniu ścisłym, jako pierwsze wezwanie pozwanego przed sąd, podczas gdy w szerszym znaczeniu oznacza każde wezwanie jakiegokolwiek osoby (powoda, świadków, biegłych, obrońcy węgla) przez sędziego do stawienia się w sądzie⁵⁸. Zgodnie z definicją *litis contesta-*

to powód wnosi swoje rządanie przed trybunał, ponieważ pragnie aby jego sprawa była rozpatrywana na forum zewnętrznym i została rozstrzygnięta zgodnie z prawem. Przeciw zamiarom powoda staje pozwany, oświadczając, że on również pragnie stanąć na sąd⁵⁹. Wezwanie pozwanego przez sąd jest wymogiem prawa naturalnego w myśl zasady: *audiatur et altera pars*. Daje ono pozwanemu możliwość bronięcia się przed sądem. Brak zatem wezwania sądowego lub dokonanie go w sposób niezgodny z prawem, pociąga za sobą nieważność wezwania i czynności sądowych oraz wyroku⁶⁰. Prawo do obrony, które ma pozwany pochodzi z prawa naturalnego i z prawa pozytywnego ludzkiego⁶¹, zaś jego nienaruszalność musi Kościół przestrzegać w swojej aktywności na rzecz sprawiedliwości⁶². Prawny stosunek procesowy, wytworzony pomiędzy stroną powodową i sędzią przez przedłożoną skargę powodową, przez wezwanie, rozszerza się i na stronę pozwaną. To akt prawny *litis contestatio*, któremu sędzia oficjalnie nadaje formę pytania, które zostaje ustalone na podstawie żądań powoda, ale po odrzuceniu ich przez pozwanego⁶³. Przez to, że biorą w nim udział strony w obecności sędziego, akt ten ma rangę aktu formalnego wywołującego skutki prawne. Wypełnienie tego zadania należy zatem do obowiązków sędziego, jednak sposób w jaki przewodniczący trybunału kolegiального tego dokona mieści się w sferze uprawnień, które prawo mu przydaje.

Sędzia, dokonując doręczenia zawiadomienia pozwanemu o wezwaniu sądowym, może tego dokonać przez pocztę lub inny sposób, który jest najpewniejszy, z zachowaniem przepisów ustanowionych prawem partykularnym⁶⁴. Uprawnienie to odnosi się także do doręczeń wezwań innym osobom, zarówno co do dekretów, wyroków i innych aktów sądowych.

Wskazany przez normę inny sposób, który jest najbezpieczniejszy, zawiera szeroką gamę możliwości, począwszy od zawiadomienia przez gońca aż po ogłoszenie edyktalne czyli przez publiczne obwieszczenie⁶⁵. Wśród sposobów doręczeń są zarówno doręczenia właściwe, oznaczające doręczenie samemu adresatowi jak i doręczenie zastępcze nie adresatowi⁶⁶.

Sędzia może wybrać jako formę doręczenia wezwania jeden z podanych niżej sposobów:

- za pośrednictwem poczty. Wezwanie przesyła się do adresata przesyłką poleconą za potwierdzeniem odbioru a pokwitowanie pocztowe dołącza się do akt sprawy⁶⁷. Ten sposób obecny kodeks uznaje za najwłaściwszy, wymienia go bowiem nominalnie⁶⁸.

- przez gońca kurialnego. Może on skutecznie wręczyć wezwanie pozwanemu wszędzie gdzie go spotka. Instrukcja do spraw małżeńskich *Provida Mater* pozwalała, aby woźny dokonał wezwania nawet poza diecezją jeśli sędzia uzna to za potrzebne⁶⁹, a także nakazywała zadbać o to, by pozwany, jeśli to możliwe, potwierdził podpisem odebranie wezwania⁷⁰. Woźny kurialny może także dokonać doręczenia pośredniego czyli przekazując wezwanie komuś z jego rodziny lub dorosłych domowników, byleby odbierający był gotów je przyjąć i przyrzekł oddać je co prędzej adresatowi⁷¹. Gонец ma wówczas podać przy tym nazwisko osoby, której wezwanie przekazał. Doręczenie zastępcze opiera się na domniemaniu, że osoby, którym wezwanie doręczono zastępczo, oddały pismo adresatowi. Adresat może zawsze dowodzić, że doręczenie takie nie nastąpiło, gdyż osoby, którym pismo przekazano, nie oddały mu tego pisma⁷². Ten sposób doręczenia wezwania sądowego przyjmował poprzedni stan prawny. Praktyka jednak wykazała, że często jest to sposób przestarzały. Zamiast woźnego sądowego można dokonać doręczenia przez

specjalnego wysłannika czy nawet za pośrednictwem miejscowego proboszcza⁷³.

- przez publiczne obwieszczenie (per edictum). Można je zastosować w razie niemożności ustalenia miejsca pobytu pozwanego. Wezwanie wywiesza się przy drzwiach kurii na czas oznaczony według uznania przewodniczącego, a ponadto ogłasza się je w jakimś czasopiśmie kościelnym powszechnie znanym, zaś w razie jego braku także w czasopiśmie świeckim poczytnym w okolicach, w których wzywana strona prawdopodobnie przebywa⁷⁴. Gdyby obu sposobów nie można było zastosować równocześnie, wystarczy jeden z nich⁷⁵.

W wyborze sposobu zawiadomienia o aktach sądowych sędzia może zostać ograniczony przepisami prawa partykularnego, precyzującymi lub nakazującymi, stosowanie konkretnej metody doręczenia uznanej i przyjętej w danym kraju. Mogą one również ustanawiać inne sposoby wezwań korzystając z procedur świeckich, byleby były pewne i bezpieczne⁷⁶.

Sędzia wybierając metodę wezwania jest odpowiedzialny za odnotowanie w aktach faktu zawiadomienia i jego sposobu⁷⁷, gdyż wywołuje on skutki prawne. Dowodem tym może być pokwitowanie pocztowe, notatka sporządzona nawet na kopii wysłanego pisma, poświadczenie wystawione przez osobę doręczającą lub adresata itd.⁷⁸.

Pozwanego, który odmawia przyjęcia pozwu albo przeszkadza w dotarciu do niego wezwania, sędzia powinien uznać za wezwanego zgodnie z przepisami prawa⁷⁹.

Prawo do ograniczenia treści wezwania sądowego

Celem wezwania sądowego, którego dokonuje sędzia, jest zawiadomienie pozwanego, iż ma stanąć przed sądem w określonym terminie oraz zawiadomienie go o samej sprawie, w której będzie odpowiadał. Doręczenie pozwu jest rzeczą konieczną, aby prowadzić spór w sposób racjonalny i z zachowaniem prawa do obrony. Głównym zaś celem wezwania jest dokładne ustalenie stanowiska stron i zawiązanie sporu. Przewodniczący powinien wezwać przed sąd dla zawiązania sporu w sprawie o nieważność małżeństwa także pozostałe strony: powoda, promotora sprawiedliwości, obrońcę węzła, ustalając w dekrete przyjmującym skargę powodową czy mają one odpowiedzieć na piśmie, czy stawić się osobiście wobec sędziego⁸⁰.

Wezwanie sądowe powinno być sporządzonym w formie pisemnej nakazem sędziego, aby uczestnik stawił się w sądzie. W pozwie spełniającym wymagania formalne znajdować się powinny: nazwa sądu wzywającego; ogólne określenie sprawy, co do której toczy się proces; imiona i nazwiska stron oraz ich adresy; polecenie stawienia się w sądzie w określonym miejscu, dacie i godzinie oraz w jakim charakterze⁸¹. Jeśli sąd jest kolegialny powinien podać nazwiska wszystkich sędziów, by strona mogła stwierdzić czy między nimi nie ma sędziego podejrzanego. Wezwanie opatrzone pieczęcią trybunału podpisuje przewodzący lub jego audytor oraz notariusz⁸².

Do tak sporządzonego pozwu sędzia powinien zgodnie z kanonem 1508 § 2 dołączyć skargę powodową. Sędzia może jednak na skutek poważnych racji dojść do wniosku, iż stronie nie należy przekazywać skargi, dopóki nie złoży ona zeznań w sądzie⁸³. Ten kodeksowy obowiązek sędziego określano wcześniej jako możliwość, dlatego obecny prawodawca daje sędziemu prawo do wstrzymania się od przekazania odpisu skargi. Najczęściej racje ku temu zachodzą właśnie w razie zaskarżenia małżeństwa, na co zwracała uwagę instrukcja *Provida Mater* nazywa-

jąc „niewskazany” przekazanie odpisu skargi pozwanemu wraz z pozwem⁸⁴. Strona pozwana otrzymawszy niespodziewanie odpis skargi często reaguje w sposób irracjonalny. Niekiedy skarga zawiera sporą porcję faktów, w odniesieniu do niej nieprawdziwych, co wywołuje u tejże strony gwałtowne reakcje, niekiedy o charakterze odwetowym⁸⁵. Ponadto strona pozwana mogłaby wykorzystać przesłaną skargę do przygotowania swoich zeznań pod kątem własnego interesu. Sędzia jednak korzystając z tego ograniczenia musi rozważyć, czy nie narusza swoim działaniem prawa pozwanego do obrony.

Fakt wysłania pozwu i odpisu skargi powodowej, bądź samego pozwu powoduje, że sprawa przestaje być nie zaczepiona, umacnia się jurysdykcja sędziego i zaczyna się tok postępowania⁸⁶.

Prawo wyboru pisemnej albo ustnej formy zawiązania sporu

Sędzia lub przewodniczący powinien ustalić w dekrete przyjmującym skargę powodową, a co za tym idzie także w wezwaniu sądowym pozywającym pozostałe strony, w jakiej formie ma nastąpić ustalenie formuły sporu⁸⁷. Decydując o sposobie zawiązania sporu sędzia bierze pod uwagę stan swojej dotychczasowej wiedzy na temat kontrowersji zgłoszonej w skardze powodowej.

Zawiązanie sporu (*litis contestatio*) jest istotnym momentem, przed którym sąd sprawy nie może rozpatrywać. To pierwszy akt prawdziwie procesowy, w którym następuje oficjalne ustalenie przedmiotu sporu w formie pytania, na które trybunał odpowie w wyroku sądowym na zakończenie sprawy⁸⁸.

Mając na uwadze określone zachowania powoda i pozwanego, po próbie pojednania małżonków i ewentualnym postępowaniu informacyjnym, sędzia może ustalić przedmiot sporu w następujący sposób:

- **Swoim dekretem.** Gdy skarga powodowa zawiera wystarczającą ilość informacji wstępnych na temat nieważności małżeństwa oraz możliwości jej udowodnienia. Sędzia na podstawie skargi wydaje dekret, którym ustala przedmiot sporu⁸⁹. Tę możliwość prawodawca kieruje szczególnie do rozpatrujących sprawy małżeńskie. Jeżeli żadna ze stron nie zażądała odbycia sesji dla zawiązania sporu a sędzia nie prosił w wezwaniu o pisemne lub osobiste wyjaśnienia, przedmiot sporu, czyli formułę wątpliwości ustala sam przewodniczący kolegium lub sędzia ponens z urzędu. To ustalenie powinno się odbyć w ciągu dziesięciu dni, liczonych po upływie piętnastu dni od zawiadomienia pozostałych stron o dekrete cytacyjnym⁹⁰.

- **Na podstawie pisemnego oświadczenia stron.** Sędzia, który przyjął skargę powodową, może żądać dekretem cytacyjnym dodatkowych pisemnych wyjaśnień od stron⁹¹. Podejmuje w tym celu korespondencję ze stronami i na podstawie pisemnych odpowiedzi uzyskuje wyjaśnienie wszelkich wątpliwości. Może dzięki temu ustalić dekretem zakres sporu.

- **Podczas sesji sądowej⁹².** W sprawach trudniejszych sędzia wzywa strony na seję celem uzgodnienia jednej lub kilku wątpliwości, na które trzeba odpowiedzieć w wyroku⁹³. O sesję, celem zawiązania sporu, mogą również prosić sędziego strony⁹⁴. Strony mogą się stawić w sądzie osobiście lub przez pełnomocnika. Nie jest konieczne, by obie strony równocześnie stawiły się w sądzie⁹⁵. Sesja odbywa się pod przewodnictwem sędziego i podczas niej ustalana jest formuła sporu. Tego sposobu ustalania *litis contestatio* domagał się poprzedni kodeks⁹⁶.

- Na podstawie pisemnego oświadczenia stron i sesji sądowej. Kiedy pisemne odpowiedzi stron sędzia uzna za niedostatecznie wyjaśniające sprawę, może dodatkowym dekretem zażądać sesji celem konfrontacji stron i ustalenia, która z nich ma możliwość udowodnienia prawdziwości swoich twierdzeń⁹⁷.

Wprawdzie z inicjatywą procesową występuje powód, jednak od momentu przyjęcia skargi faktycznym kierownikiem postępowania staje się sędzia. Widać to wyraźnie na etapie formułowania *litis contestatio*, gdzie zakres sporu jest rezultatem dyskusji pomiędzy stronami i sędzią, natomiast ostateczna decyzja o treści formuły wątpliwości należy zawsze do sędziego⁹⁸.

Należy zarazem pamiętać, że pozostając odpowiedzialnym za wszelkie decyzje, sędzia nie może odbiegać w sposób oczywisty od zawartości skargi powodowej i ewentualnych wypowiedzi stron przed zawiązaniem sporu⁹⁹. W związku z tym należy pamiętać także, że sędzia jedynie w wyjątkowych sytuacjach może ważnie zmienić raz ustalony zakres sporu. Dla skorzystania z tej możliwości sędzia powinien:

- w tej sprawie wydać nowy dekret,
- dla ważnej przyczyny,
- przed tą czynnością powinien wysłuchać strony, którymi też są rzecznik sprawiedliwości i obrońca wężła,
- po rozważeniu przedstawionych przez strony racji¹⁰⁰.

Ustaloną lub zmienioną formułę przedmiotu sporu sędzia powinien jak najszybciej podać do wiadomości stronom, przyznając im możliwość odwołania się do niego dla poprawienia dekretu. Po upływie dziesięciu dni od zawiadomienia o formule wątpliwości, jeśli brak zastrzeżeń stron sędzia wydając kolejny dekret przechodzi do instrukcji sprawy¹⁰¹.

II. UPRAWNIENIA SĘDZIEGO W CZASIE DOWODZENIA

W efekcie ustalenia przedmiotu sprawy instancja sporu, czyli zespół czynności sądowych ukierunkowanych do rozpoznania i rozstrzygnięcia sporu, który rozpoczął się wezwaniem strony pozwanej może przejść do kolejnego etapu¹⁰². Etapem tym jest instrukcja sprawy, w której zasadnicze znaczenie ma zbieranie przez sąd dowodów. Mają one dać odpowiedź na pytanie postawione w zawiązaniu sporu. Przewodniczący kolegium sędziowskiego wydając dekret rozpoczęcia postępowania dowodowego, zaznacza w nim każdej ze stron odpowiedni czas na przedłożenie i przeprowadzenie dowodów¹⁰³, przez co realizuje normę kan.1526 § 1 wskazującego, że obowiązek dowodzenia faktu spoczywa na tym, który coś twierdzi i wyprowadza przez to z tego faktu skutki prawne¹⁰⁴. Wylączone z obowiązku dowodzenia są kwestie domniemane samą ustawą¹⁰⁵.

Jako dowód procesowy najczęściej rozumiemy postępowanie polegające na przedłożeniu sędziemu w odpowiednich formach szeregu argumentów łączących się z przedmiotem sporu. Mają one wytworzyć w umyśle sędziego wewnętrzne przekonanie o prawdziwości badanych okoliczności wątpliwych czy spornych. Dowód – to także pozytywny wynik dowodzenia czyli moralne przekonanie sędziego co do prawdziwości twierdzeń strony procesowej, oparte na przedłożonych argumentach¹⁰⁶. Cechą charakterystyczną dowodu sądowego jest to, że przekonuje nie przeciwnika lecz sędziego. Argumenty i wszelkiego rodzaju racje, których się używa do przekonania sędziego o fakcie, muszą odpowiadać przepisom prawa, ścisłej procedurze

sądowej¹⁰⁷. Przedmiotem dowodzenia są fakty powołane przez stronę na ustalenie swoich żądań i twierdzeń. Fakty te muszą mieć znaczenie prawne, zaś skutki prawne pośrednio lub bezpośrednio powiązane z konkretną sprawą¹⁰⁸. Przytaczane fakty są czynnością mającą na celu wykazanie prawdziwości lub nieprawdziwości pewnych twierdzeń. Dowodzeniem kieruje sędzia, ponieważ jednak proces oparty jest na zasadzie kontradiktoryjności tj. sporności, dlatego głównie na stronach sporu ciąży obowiązek przygotowania, zgromadzenia i dostarczenia materiału procesowego sądowi.

Instrukcja sprawy odbywa się pod kierownictwem przewodniczącego trybunału lub spoczywa w rękach sędziego audytora. Można mu powierzyć bądź to niektóre czynności, dokładnie opisane w zleceniu przewodniczącego, albo może zostać odpowiedzialny za całość czynności związanych z dowodzeniem. Zwłaszcza jeśli jest to audytor ustanowiony na stałe przy trybunale przez biskupa to decyzje sędziego mogą mu polecać nie tylko zebranie i przekazanie dowodów sędziemu, ale również może zdecydować, które dowody i w jaki sposób powinny być zebrane¹⁰⁹. Sędzia audytor nie pozostaje bierny tak w sprawach prywatnych jak i publicznych. Obowiązujący kodeks pozwala mu ingerować w sprawie prywatnej, gdyby z nieznamościami prawa lub braku umiejętności stron mogło dojść do poważnie niesprawiedliwego wyroku¹¹⁰. W toku instrukcji sprawy, w tym i podczas dowodzenia, sędzia mając dotrzeć do prawdy obiektywnej i rozstrzygnąć spór w oparciu o pewność moralną, winien korzystać z uprawnień przyznanych mu przez prawo.

Z długiego szeregu uprawnień i obowiązków instruktora jasno wynika, że prawodawca przykładając wielką wagę do dokładnego przeprowadzenia toku postępowania sądowego i do możliwie obszernego zgromadzenia środków dowodowych, mających następnie służyć sędziom do rozpatrzenia całości sprawy i wydania słusznego wyroku. Od wnikliwości i obiektywizmu audytora zależy często wyrobienie sobie przez sędziów pewności moralnej¹¹¹.

1. Prawa sędziego przy oświadczeniach stron

Stroną sporu jest osoba, która prosi w swoim imieniu albo w imieniu innej osoby, o aktualizację woli prawa oraz osoba, przeciwko której się prosi. Jej interes został naruszony albo zagrożony i by go bronić, zwraca się do sędziego, aby otoczył ochroną jego stan prawny.

Prawodawca inaczej niż w dawnym prawie, przyznaje, że oświadczenia stron mogą mieć dla sądu moc dowodową, jeżeli nie będzie się ich traktować niezależnie od pozostałych okoliczności sprawy. Sędzia jest zatem uprawniony do wydania wyroku orzekającego nieważność małżeństwa powołując się na oświadczenia stron jako na główny dowód, jeżeli został on ostatecznie wsparty innymi elementami pozwalającymi dojść do pewności moralnej¹¹². Dawniej prawo wskazywało, że dowód pełny stanowią zaprzysiężone zeznania dwu lub trzech świadków, lecz sędzia może żądać też dowodu pełniejszego, a zeznanie sądowe małżonka nie stanowi dowodu wystarczającego do udowodnienia nieważności małżeństwa ze względu na subiektywizm i bezpośrednie zainteresowanie sprawą¹¹³. Czy jednak prawo słusznie stało na stanowisku, że sędzia nie może wierzyć stronom, że sędziego nie mogą przekonać strony o istnieniu pewnych faktów i dopiero świadkowie mogą stanowić środek dowodowy? Jest rzeczą oczywistą, że istnieją strony prawdopodobne i że cza-

sem brak jest środków dowodowych¹¹⁴. W obecnym stanie prawnym sędzia może w szczególnym przypadku dojść do prawdy materialnej nie zachowując dawnego przepisu.

Konstrukcja dowodu z zeznań stron w procesie małżeńskim składa się z trzech elementów: oświadczenia stron, które dotyczą przytaczanych przez nie faktów, a które ocenia sędzia; inne wskazówki i poszlaki oraz powołani przez sędziego świadkowie, nie mogący zeznawać co do meritum sprawy, ale świadczą o prawdomówności i uczciwości stron¹¹⁵.

Jeżeli zatem poszczególnych dowodów zebranych w aktach sprawy nie można uznać za dowód pełny, sędzia musi dokonać ich łącznej, syntetycznej oceny, która może go doprowadzić do powstania moralnej pewności wystarczającej do wydania wyroku¹¹⁶. W niektórych skomplikowanych sprawach dotyczących dobra publicznego Kościoła, w tym w sprawach małżeńskich, sędzia jest zobligowany z urzędu tym środkiem uzupełnić postępowanie dowodowe¹¹⁷. Ma on także niezaprzeczone walory dla biegłych psychologów konstruujących opinię psychologiczną na dokumentach i informacjach. Dlatego istnieje potrzeba, by podczas przesłuchań dokonywanych w czasie kanonicznego procesu o nieważność małżeństwa w miarę możliwości najpełniej wyświetlać atmosferę panującą w rodzinie¹¹⁸.

Co do przyznania pozasądowego, jeśli zostanie przytoczone przed trybunałem, to sędzia dokonuje jego oceny w sposób nieskrępowany, po rozważeniu wszystkich okoliczności¹¹⁹. Jeżeli zaś sędzia ustali, że przyznanie lub inne oświadczenie złożono na skutek faktycznego błędu lub wymuszone siłą lub ciężką bojaźnią, nie może im przyznać żadnej mocy dowodowej¹²⁰.

Sędziemu przysługuje ponadto w stosunku do stron uprawnienie, o którym mowa w kan. 1530. Dla lepszego wydobywania prawdy może on zawsze przesłuchać strony. Sędzia może lecz nie musi przesłuchiwać strony, ponieważ jeśli wyjaśnił fakty istotne dla sprawy przy pomocy innych środków dowodowych, przesłuchanie stron może okazać się zbędne¹²¹. Powinien jednak przesłuchać strony gdy tego żądają, czy też z racji faktu, który ze względu na interes publiczny wymaga usunięcia wątpliwości¹²². Należy zatem przyjąć, że sędzia prowadzący instrukcję sprawy w sprawach małżeńskich ma obowiązek przynajmniej raz przesłuchać stronę. Ewentualne kolejne zeznania zależne są od osądu sędziego.

Strony mają obowiązek odpowiadania na pytania zadane zgodnie z przepisami prawa i wyznania całej prawdy¹²³, bo tego domaga się procesowa zasada prawdy obiektywnej. Z tego względu wprowadzenie trybunału w błąd, jak również poważne uchybienie szacunkowi i posłuszeństwu mu należnemu może skutkować karą przez samego sędziego naznaczoną w celu przywołania do porządku¹²⁴. Karę tę może sędzia wymierzyć nie tylko stronom, ale wobec każdego obecnego na rozprawie. Jeżeli pytana strona nie chciała odpowiadać, sędzia sam ocenia co oznacza milczenie i jakie z tego faktu wyciągnąć wnioski¹²⁵. Natomiast na przesłuchanie strony bądź świadka przez osobę świecką, jak i na złożenie oświadczenia wobec notariusza publicznego lub w jakikolwiek inny sposób prawny, sędzia może się zgodzić tylko wtedy, gdy wezwany odmawia stawienia się przed sądem¹²⁶.

W sprawach z zakresu dobra publicznego sędzia powinien nakazać stronom złożyć przysięgę, że będą mówiły prawdę albo, że prawdę powiedziały. Nie może jednak bezwzględnie domagać się jej od strony, bo skoro wystąpi poważna przyczyna sugerująca coś innego, sędzia może od niej odstąpić¹²⁷.

2. Sędzia wobec dowodu z dokumentów

Dokument jest pismem, którego treść służy do stwierdzenia jakiegoś faktu. Jego istotną cechą jest to, że treść w nim zawarta wyraża wolę lub myśl osoby wystawiającej dokument, a więc stwierdza pewien fakt o istotnym znaczeniu dla toczącego się postępowania¹²⁸. Dowód z dokumentów, zarówno publicznych tak i prywatnych może zostać dopuszczony w procesie każdego rodzaju¹²⁹, zatem i w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa.

Dokumenty publiczne czyli sporządzone z zachowaniem formy prawnej, przez osobę wykonującą swoje zadania w Kościele, bądź uznane za publiczne przez prawo miejsca. Mają one moc dowodową we wszystkim, co się w nich stwierdza wprost i zasadniczo¹³⁰. Dokumenty te, jak inne środki dowodowe, podlegają swobodnej ocenie sędziowskiej. Jego wartość dowodowa jest uwarunkowana brakiem oczywistych materiałów przeciwnych. Sędzia ma zbadać autentyczność dokumentu, a przy wyniku pozytywnym powinien przyznać dokumentowi publicznemu moc pełnego dowodu¹³¹.

Sędzia nie może przyznać mocy dowodowej dokumentom, jeśli nie są w oryginale lub uwierzytelnionym odpisie oraz jeśli nie złożono ich w kancelarii trybunału w celu zbadania ich przez sędziego i stronę przeciwną¹³².

Anonimy oraz inne pisma i listy podpisane, które nie wnoszą nic do meritum sprawy lub są wprost oszczercze należy zniszczyć i nie czynić o nich wzmianki w aktach.

Wobec dokumentów wytartych, uszkodzonych, poprawionych, zawierających dopiski lub inne wady sędzia decyduje, czy dopuścić je jako środki dowodowe i jakie nadać im znaczenie¹³³. Podobnie do sędziego należy, po rozważeniu wszystkich okoliczności, ocena mocy dowodowej dokumentów prywatnych, zgodnie z przepisem o przyznaniu pozasądowym¹³⁴.

Sędzia może także nakazać przedstawienie dokumentu wspólnego obydwu stronom¹³⁵. Szczególnie postępując z urzędu, w sprawach dotyczących dobra publicznego Kościoła i zbawienia dusz, sędzia może nakazać przedstawienie takiego dokumentu¹³⁶. Według instrukcji *Provida Mater*, dokumenty, które mają stanowić dowód, powinny być złożone w sądzie, o ile to możliwe jednocześnie z pozwem¹³⁷. Dokumenty wspólne są sporządzane na rzecz dobra wspólnego stron np. testamenty, pisma dotyczące majątku, umowy, jak również mogą być wspólne z powodu wspólnego pokrycia kosztów ich sporządzenia. Jeśli dokument taki jest w posiadaniu drugiej strony, strona zainteresowana ma prawo domagać się od niej przedłożenia go w sądzie.

Jeśli dokument nie jest wspólny, strona może domagać się jego przedstawienia tylko wtedy, gdy przeciwnik na nim opiera swój pozew lub zarzut, zarządzenie jego przedstawienia zależy do sędziego¹³⁸.

Uprawnienie sędziowskie domagania się przedłożenia dokumentu także wspólnego, zostaje ograniczone w przypadku aktu, który nie może być ujawniony bez niebezpieczeństwa szkody, albo bez niebezpieczeństwa naruszenia tajemnicy, jaką należy zachować¹³⁹. Sędzia może jednak domagać się wówczas, jeśli to tylko możliwe, przepisania przynajmniej niewielkiej części dokumentu i przedstawienia go w odpisie, bez niebezpieczeństwa szkody albo naruszenia tajemnicy¹⁴⁰. Szkodą zaś może być naruszenie tajemnicy urzędowej, zniesławienie, prześladowanie lub inne złe następstwa płynące dla danej osoby lub dla jej krewnych i powinowatych. Jeśli w grę wchodzi dobro powszechne, np. w procesie o nieważność małżeństwa, sąd może domagać się przedłożenia dokumentu mimo grożących następstw, ponieważ

dobro powszechne stoi ponad dobrem prywatnym¹⁴¹. Jeżeli strona odmawia przedstawienia takiego dokumentu, sędzia może, na wniosek strony i po wysłuchaniu w razie potrzeby promotora sprawiedliwości i obrońcy węzła, dokonać oceny odmowy a nawet nakłaniać do przysięgi lub zeznań na tę okoliczność.

3. Uprawnienia sędziego podczas prowadzenia dowodów ze świadków

Świadkiem w procesie nazywamy osobę wezwaną do sądu kościelnego w sposób przepisany prawem, w celu przedstawienia faktu spornego będącego przedmiotem procesu kanonicznego. Świadek jest osobą różną od stron uczestniczących w procesie i od sędziego, który procesem kieruje. Świadek ma zeznawać na podstawie własnych spostrzeżeń zmysłowych, przy czym okoliczności mogą mu być przekazane również przez inne osoby¹⁴². Świadkowie o ile tylko są ludźmi normalnymi pod względem rozwoju psychicznego i ożywieni intencją mówienia prawdy, zawsze są zdolni wytworzyć pewność moralną podobnie jak dowody rzeczowe¹⁴³.

Dowód ze świadków dopuszcza się dla wyświecenia prawdy we wszystkich sprawach, pod kierownictwem sędziego¹⁴⁴. Zatem i w procesach o orzeczenie nieważności małżeństwa dopuszcza się takiego rodzaju dowody. Sędzia prowadzący instrukcję sprawy może dopuścić do składania zeznań w charakterze świadka wszystkich, którym prawo zupełnie, bądź częściowo tego nie zabrania¹⁴⁵.

Za niezdatnych całkowicie z prawa naturalnego do podjęcia funkcji świadka uznane są osoby nie posiadające odpowiedniego organu fizycznego, przy zeznawaniu odnośnie do faktów, których poznanie wymaga tego organu. Podobnie obciążeni brakiem używania rozumu.

Natomiast niezdatnymi do świadczenia prawo pozytywne czyni umysłowo upośledzonych i niedojrzałych, którzy wskutek niedostatecznego rozwoju umysłowego łatwo mogą pobłądzić oraz nie zdawać sobie sprawy ze znaczenia przysięgi¹⁴⁶.

Kan. 1550 § 1 zaznacza, że nie należy dopuszczać do składania zeznań małoletnich poniżej czternastego roku życia i upośledzonych umysłowo. Jednak zarazem obdarza sędziego prawem do stosowania wyjątków. Są więc małoletni wykluczeni częściowo. Aby skorzystać z tego wąskiego zakresu uprawnienia sędzia ma wydać dekret, w którym uzasadni potrzebę przesłuchania wyżej wymienionych osób¹⁴⁷. W myśl przepisu kodeksowego, nie mogą świadkami być :

- ci, którzy są stronami w sprawie, albo w jakiś sposób są w nią zaangażowani z ramienia stron lub sądu;

- kapłani w odniesieniu do wszystkiego, co poznali z sakramentalnej spowiedzi, chociażby penitent prosił o ujawnienie tego; co więcej, cokolwiek zostało usłyszane z okazji spowiedzi, tego nie można w sądzie przyjąć nawet jako śladu prawdy¹⁴⁸.

Sędzia nie może również żądać, zachowując kan. 1550 § 2 n. 2, odpowiedzi na konkretne pytania od świadków, którzy należą do jednej z grup:

- duchowni, w odniesieniu do tego, co im przekazano z racji sprawowania świętej posługi;

- urzędnicy państwowi, lekarze, położne, adwokaci, notariusze i inni zobowiązani do zachowania tajemnicy urzędowej także z racji udzielania porady, w zakresie spraw objętych tajemnicą;

- osoby, które ze swojego zeznania obawiają się dla siebie lub współmałżonka, albo dla bliskich krewnych lub powinowatych zniesławienia, niebezpiecznych przy-

króci lub innego poważnego zła. W sprawach dotyczących dobra publicznego odmowa zeznań tej grupy napotyka ograniczenia.

Gdyby jednak świadek, mimo przyczyny tłumaczącej, udzielił odpowiedzi sędziemu, sędzia może je potraktować jako materiał dowodowy. Należy wyłączyć od takiej możliwości treści zasłyszane ze spowiedzi lub z okazji spowiedzi¹⁴⁹.

Powoływanie świadka ma miejsce wtedy, gdy strony, promotor sprawiedliwości lub obrońca węgła wskazują sądowi osoby i proszą o przyjęcie ich zeznań o faktach związanych ze sprawą¹⁵⁰. Są to osoby, które oni proponują a ostatecznie jedynie sędzia może je wezwać do świadczenia.

Sędzia również rozpatruje sprawę zrzeczenia się i wykluczenia świadka przez stronę, która go powołała i domaganie przeciwnej strony, aby sędzia tego świadka przesłuchał¹⁵¹.

Sędzia ma prawo ograniczyć zbyt wielką liczbę świadków¹⁵². Ma to na celu przede wszystkim wyeliminowanie świadków zbędnych, zeznających na okoliczność wątpliwości już wyjaśnionych, zgłoszonych w związku z faktami nie mającymi istotnego znaczenia dla sprawy albo w celu przewleczenia sprawy¹⁵³.

Aby prawidłowo wezwać świadka, sędzia wydaje dekret i podaje ten dekret do wiadomości wzywanego zgodnie z przepisami prawa¹⁵⁴. W razie niestawienia się świadka prawidłowo wezwanego, sędzia może się domagać od niego zawiadomienia o przyczynie jego nieobecności, jak i może go również ukarać¹⁵⁵.

Sędziemu przysługuje prawo do ustalenia miejsca przesłuchań innego niż siedziba trybunału¹⁵⁶. Wprawdzie każdy trybunał powinien mieć swoją siedzibę w której sędzia, audytor lub delegat sędziego powinni przesłuchiwać świadków¹⁵⁷, jednak sędzia może uznać inaczej. Jeżeli w sprawie mają występować osoby, dla których z powodu odległości, choroby czy innej przeszkody jest trudne lub wręcz niemożliwe przybyć do siedziby trybunału, sędzia może zarządzić ich przesłuchanie w innym, wskazanym przez siebie miejscu¹⁵⁸. Jeżeli sędzia jest przeszkodzony w wykonywaniu jurysdykcji na swoim terytorium, to może ją sprawować poza nim, po zawiadomieniu jednak biskupa diecezjalnego miejsca. Może również, dla słusznej przyczyny po wysłuchaniu stron, przesłuchiwać świadków lub zbierać inne dowody poza własnym terytorium, w siedzibie wyznaczonej przez biskupa diecezjalnego miejsca, do którego się udaje, otrzymawszy od niego uprzednią zgodę¹⁵⁹. Częściej jednak sędzia korzysta z przewidzianej możliwości, że każdy trybunał ma prawo prosić o pomoc inny trybunał celem instrukcji sprawy lub celem zawiadomienia o aktach¹⁶⁰.

Przesłuchania świadka może dokonać osobno i pojedynczo: sędzia, jego delegat lub audytor, ale zawsze w towarzystwie notariusza¹⁶¹. Mogą oni jako jedyni stawiać pytania świadkowi. Nawet gdyby promotor sprawiedliwości albo obrońca węgła czy adwokaci mieli pytania dla świadka to powinni je przedstawić nie świadkowi lecz sędziemu lub jego zastępcy¹⁶².

W sprawach małżeńskich sędzia nie może dopuścić stron do udziału w przesłuchaniu świadka. Co więcej, może zabronić uczestniczenia w składaniu zeznań przez świadka i zadawania pytań, także adwokatom i pełnomocnikom stron. Czyni tak gdy uzna, że ze względu na okoliczności rzeczy bądź osób należy prowadzić postępowanie w tajemnicy¹⁶³. Ograniczenia postępowania tajnego nie dotyczą oczywiście Promotora sprawiedliwości i obrońcy węgła.

Sędzia może ponadto, pomimo ogólnego nakazu niekomunikowania wcześniej świadków o treści pytań, przypomnieć coś świadkowi. Możliwość taka zachodzi, gdy to o czym ma zeznawać świadek tak poszło w zapomnienie, iż bez wcześniej

szego przypomnienia zeznania mogą być bez wartości¹⁶⁴.

Prowadzącemu instrukcję sprawy przysługuje prawo do ponownego wezwania na przesłuchanie świadków, którzy złożyli już zeznanie. Może to sędzia uczynić przed publikacją zeznań, na żądanie strony albo też z urzędu, jeśli uzna to za konieczne lub przynajmniej pożyteczne a nie grozi niebezpieczeństwo zmowy lub przekupstwa¹⁶⁵.

Oceniając moc dowodową zeznań świadków sędzia nie może przyznać jednemu świadkowi wartość pełnego dowodu. Wyjątek stanowi świadek kwalifikowany, który odpowiadał na pytanie sędziego dotyczące rzeczy dokonywanych z urzędu¹⁶⁶. Natomiast świadek zwykły dopiero po rozważeniu okoliczności rzeczowych i osobowych może zostać uznany przez sędziego godnym zaufania¹⁶⁷. Jest *novum*, że zeznanie jednego świadka może stanowić dowód pełny, jeżeli okoliczności rzeczy i osób tak sędziemu dyktują¹⁶⁸. Sędzia musi zatem pilnie rozważyć te okoliczności a jeżeli uzna to za stosowne, może dla wzmocnienia pewności zażądać świadectw kwalifikacyjnych świadków¹⁶⁹. Świadectwo kwalifikacyjne powinno zawierać szczegółową opinię dotyczącą głównie religijności, moralności, uczciwości i wiarygodności świadka, wystawionej przez duszpasterza na podstawie jego obserwacji lub relacji wiarygodnych parafian¹⁷⁰. Dla sądu momentem istotnym jest to, czy danej osobie można wierzyć¹⁷¹. Świadectwa kwalifikacyjne można ogłosić razem z zeznaniami, jednak wymaga to dużej roztropności sędziego. Z ogłoszenia treści niektórych świadectw mogą wynikać bowiem wielkie szkody, nieporozumienia, kłótnie lub spory. Zatem wynika z tego, że można też utrzymać je w tajemnicy¹⁷².

4. Prawa sędziego w przeprowadzaniu dowodu z biegłego

Biegły w znaczeniu procesowym to rzeczoznawca, który z polecenia sędziego, na podstawie własnej wiedzy fachowej lub zdobytego doświadczenia, wydaje dla celów sądowych opinię dotyczącą ustalenia jakiegoś faktu wątpliwego bądź poznania prawdziwej natury jakiejś rzeczy¹⁷³. Biegli (znawcy, rzeczoznawcy, eksperci), inaczej niż świadkowie, w zasadzie nie komunikują sądowi swych spostrzeżeń o fakcie lecz służą sądowi wiadomościami specjalnymi. Są to przede wszystkim psychologowie, psychiatrzy i seksuologowie. Wynika to z faktu, iż w większości procesów nieważność małżeństwa spowodowana jest zaburzeniami o charakterze psychologicznym (niedojrzałość, psychopatie i charakteropatie, zaburzenia osobowościowe, alkoholizm, narkomania) lub seksualnym (nimfomania, homoseksualizm, brak zdolności do dochowania wierności jednemu partnerowi), jak również chorobami psychicznymi¹⁷⁴.

Szczególne troska ustawodawcy o sprawiedliwe rozstrzygnięcie pewnych trudniejszych spraw, oparta na długoletniej praktyce sądowej nakłada na sędziego ustawowy obowiązek powoływania biegłych sądowych i pozwala sędziemu po zasięgnięciu ich opinii wyrokować w tego rodzaju sprawach¹⁷⁵. Ten nałożony prawem obowiązek dotyczy sędziego w sprawach impotencji lub braku zgody spowodowanych chorobą umysłową i przewiduje skorzystanie z pomocy jednego lub kilku biegłych¹⁷⁶. Nie jest to konieczność bezwzględna, gdyż wyrok będzie ważny, jeżeli okoliczności wskazują na bezużyteczność środka a sąd, pewność moralną osiągnie w oparciu o inne środki dowodowe¹⁷⁷. Ani dawne, ani też obecne prawo kanoniczne nie zawierają żadnego ograniczenia w stosowaniu dowodu z opinii biegłego. Zatem przy pozostałych tytułach nieważności małżeństwa całkowitemu uznaniu sędziego kościelnego pozostawiono podjęcie decyzji o potrzebie powołania specjalisty. Ponadto trybunał powołuje biegłego przy uchylaniu klauzul dołączonych do wyroków¹⁷⁸.

Sędzia ma prawo nominacji biegłych, po wysłuchaniu lub na wniosek stron. Nie musi ich poza wspomnianymi przypadkami mianować, gdyż może dopuścić relacje zrobione przez innych biegłych¹⁷⁹. Jeżeli strony mają prywatnych biegłych, to muszą oni zostać przez sędziego zatwierdzeni, a na wgląd w akta i obecność przy ekspertyzach sądowych muszą uzyskać zgodę sędziego¹⁸⁰.

Jeżeli sędzia wprowadza dowód z opinii biegłego powinien poinformować strony o proponowanych osobach bądź może dać stronom możliwość zgłoszenia propozycji. Może także zapytać strony o to, jakie kwestie chciałyby przedłożyć biegłemu do zaopiniowania¹⁸¹. Ma to również podstawy w prawie do obrony, ponieważ strony mogą podobnie jak przy sędzim, wnieść o wykluczenie biegłego. Słuszną przyczynę wykluczenia biegłego ocenia sędzia¹⁸² i nie podlega ona zaskarżeniu jak tylko wyłącznie z apelacją od ostatecznego wyroku¹⁸³.

Biegli sądowi nawet po przyjęciu obowiązku przeprowadzenia dowodu mogą być pozbawieni przez sędziego stanowiska w procesie, gdy okaże się, że nie posiadają przewidzianych prawem kwalifikacji fachowych, względnie gdy sędzia stwierdzi, iż nie wypełniają swych zadań, że popadli w podejrzenie lub są niezdolni do przeprowadzenia zadania¹⁸⁴.

Biegły odpowiadając na pytania nie wyręcza sędziego, ale naświetla stan psychiczny nupturienta w czasie zawierania małżeństwa, według metody właściwej dla swojej dziedziny. Czyni to tak, by sędzia mógł łatwiej odpowiedzieć na wątpliwość sformułowaną przy zawiązaniu sporu. Opinia biegłego nie wiąże sędziego. Wykluczone jest jej bezkrytyczne przyjęcie. Sędzia ma rozważyć, czy nie zawiera ona niejasności, sprzeczności, luki w rozumowaniu, a także czy wnioski są konkretne i przekonujące, czy nie sprzeciwiają się wiarygodnym argumentom, jakich dostarczają inne środki dowodowe¹⁸⁵. Jeżeli zaś opinia biegłego nasuwa sędziemu wątpliwości, ma prawo wezwać biegłego, by udzielił dalszych wyjaśnień lub powołać innego eksperta¹⁸⁶. W odniesieniu do praktyki sądowej w trybunałach kościelnych sędzia ma prawo oceniwać, by opinia biegłego psychologa, wskazywała w miarę możliwości precyzyjnie cechy osobowości zaburzonej oraz typ zaburzenia¹⁸⁷. Kiedy sędzia odrzuca wnioski biegłego podaje uzasadnienie swojej decyzji, zaznacza jakie argumenty skłoniły go do tego, podobnie gdy przyjmuje ich opinie¹⁸⁸.

Jeżeli sędzia powołuje kilku biegłych, regułą jest osobne sporządzanie niezależnych relacji. Może jednak nakazać wydanie jednej opinii podpisanej przez biegłych, ze starannym odnotowaniem wszystkich zachodzących różnic zdań¹⁸⁹.

5. Możliwość ustanawiania domniemań

Domniemaniem nazywamy prawdopodobne przypuszczenie co do rzeczy niepewnej i nie jest to zwykły domysł lecz wnioskowanie o prawdziwości jakiegoś faktu na podstawie innych faktów czy okoliczności już ustalonych¹⁹⁰. Domniemanie może zawierać ustawa, która uwzględnivszy doświadczenie, zakazuje uznać pewne fakty za udowodnione, przy braku dowodów przeciwnych - są to domniemania prawne¹⁹¹. Inne to domniemania sędziowskie, jeśli sędzia sam z faktu znanego, z prawdziwych, faktycznych przesłanek, wnioskuje o fakcie nieznanym na podstawie logiki i doświadczenia¹⁹². Nie ma tu pewności lecz pewne prawdopodobieństwo.

W procesie małżeńskim domniemania mają oparcie w prawie małżeńskim materialnym. Prawodawca stanowi bowiem: w kan. 1060, że małżeństwo cieszy się

przychylnością prawa, dlatego w wątpliwości należy uważać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś innego; w kan. 1061 § 2 „Gdy po zawarciu małżeństwa małżonkowie wspólnie zamieszkali razem, domniemywa się dopełnienie, dopóki coś przeciwnego nie zostanie udowodnione”; w kan. 1096 § 1 „Do zaistnienia zgody małżeńskiej konieczne jest, aby strony wiedziały przynajmniej, że małżeństwo jest trwałym związkiem między mężczyzną i kobietą, skierowanym do zrodzenia potomstwa przez jakieś seksualne współdziałanie”; a § 2 tego kanonu wskazuje, że po osiągnięciu dojrzałości nie domniemywa się takiej ignorancji. Domniemywa się, również, że wewnętrzna zgoda odpowiada słowom lub znakom użytym przy zawieraniu małżeństwa¹⁹³, a chociaż małżeństwo zostało zawarte nieważnie z racji przeszkody lub braku formy, to jednak domniemywa się, że wyrażona zgoda trwa, dopóki nie ma pewności jej odwołania¹⁹⁴. W kan. 1152 § 2 podano: „Zachodzi milczące darowanie winy, gdy strona niewinna upewniona już o zdradzie małżeńskiej, dobrowolnie z miłością małżeńską współżyje z tą, która zawiniła. Domniemywa się je, jeśli przez okres sześciu miesięcy strona zachowała współżycie małżeńskie i nie odwołała się do władzy kościelnej lub państwowej”

Jeżeli zachodzi jedna z tych okoliczności regulowanych przez prawo, sędzia wyświetlając w dowodzeniu prawdę nie powinien wymagać dowodu co do tych faktów. Są to domniemania prawne uwalniające od obowiązku dowodzenia, który przerzucony zostaje na stronę przeciwną¹⁹⁵. Może ona przeprowadzić tylko dowód przeciw faktowi, na którym wspiera się domniemanie czyli dowód uboczny¹⁹⁶. Jednak nie tylko strona lecz także sędzia może podważyć domniemanie prawne, jeżeli skądinąd wynika, że fakty stanowiące podstawę tego domniemania są w rzeczywistości nieprawdziwe¹⁹⁷

Sędzia może także tworzyć domniemania faktyczne, jednak ustawodawca przestrzega sędziego przed tworzeniem ich. Mogą być one wyprowadzone jedynie na podstawie faktu pewnego i określonego, pozostającego w bezpośrednim związku z faktem, którego dotyczy spór¹⁹⁸. Mają one zwykle pomocniczą rolę wobec innych środków dowodowych.

W sprawach o nieważność małżeństwa z tytułu wad zgody małżeńskiej domniemaniem tym może się posłużyć sędzia, biorąc za podstawę okoliczności, które poprzedziły zawarcie małżeństwa, towarzyszyły mu oraz nastąpiły po ślubie¹⁹⁹.

III. UPRAWNIENIA SĘDZIEGO PODCZAS DYSKUSJI SPRAWY I WYROKOWANIA

Po zebraniu materiału dowodowego proces wchodzi w fazę końcową, przygotowującą wydanie wyroku. Istotnymi czynnościami sądowymi tej fazy są: ogłoszenie akt procesowych, zamknięcie postępowania dowodowego, dyskusja nad sprawą oraz wyrokowanie.

1. Publikacja akt i zamknięcie postępowania dowodowego

Gdy sędzia lub audytor dojdzie do wniosku, że zebrany materiał dowodowy wystarczająco naświetla sprawę, następuje moment publikacji akt. Jest to czynność sądowa, przez którą daje się stronom i ich adwokatom możliwość przejrzenia w kancelarii sądu wszystkich środków dowodowych znajdujących się w aktach sprawy²⁰⁰. Ta czynność proceduralna jest prawnie porządkowana i kierowana przez przewod-

niczącego. Pozwala ona trybunałowi całościowo ogarnąć, podsumować i zamknąć wszystkie poprzednie procedury, przed przystąpieniem do wyrokowania²⁰¹. Strony mają prawo zapoznania się z zebrany w procesie materiałem dowodowym, przede wszystkim dlatego, by móc skuteczniej się bronić. To ujawnienie wszelkich zebranych dowodów, nawet tych, które dotąd miały charakter tajny, nazywa się publikacją procesu a gdyby zostało nie dokonane, całe dalsze postępowanie jest nieważne²⁰². Publikacja procesu obejmuje nie tylko ujawnienie zeznań świadków, ale także ujawnienie innych środków dowodowych przedstawionych podczas procesu, jak również wszystkich formalnych czynności procesowych²⁰³. Jednakże, co się tyczy spraw dobra publicznego, sędzia włada uprawnieniem, by nikomu nie ujawniać jakiegos aktu w celu uniknięcia bardzo poważnych niebezpieczeństw²⁰⁴.

Strony lub ich adwokaci w efekcie przeglądania akt mogą zgłosić nowe dowody, jednak uznanie czy są one niezbędne dla rozstrzygnięcia sporu należy do sędziego. Powinien on wówczas ponownie wydać dekret publikacji materiału uzupełniającego jeżeli zakłada odwołanie się do niego w wyroku²⁰⁵. Jeśli akta nic nowego nie wnoszą, to może ponowne ogłoszenie pominąć.

Zamknięcie postępowania dowodowego jest czynnością procesową przysługującą przewodniczącemu kolegium sędziowskiego, która zamyka czyli kończy zbieranie materiału dowodowego²⁰⁶.

Sędzia dokonuje tego aktu po upływie czasu wyznaczonego stronom na wzmocnienie materiału dowodowego, bądź jeśli sędzia orzeknie, że uważa sprawę za wystarczająco wyjaśnioną²⁰⁷. Nie może zatem przewodniczący wydać dekretu zamykającego postępowanie dowodowe, jeśli sądziłby, że sprawa mimo oświadczeń obrońcy węzła i stron z punktu widzenia prawdy obiektywnej nie dojrzała do rozstrzygnięcia²⁰⁸.

W tym samym celu, dla osiągnięcia prawdy obiektywnej i wydania sprawiedliwego wyroku, wolno sędziemu wezwać ponownie świadków, tych samych lub innych, albo dopuścić inne dowody. Uprawnienie to podlega poważnym ograniczeniom wynikającym z kan. 1600 § 1²⁰⁹. Ponadto po zamknięciu postępowania sędzia może zgodzić się lub nakazać przedstawienie w sprawie dokumentu, który bez winy zainteresowanego nie mógł zostać zaprezentowany. Po zamknięciu postępowania dowodowego łatwiej są dopuszczalne dokumenty aniżeli świadkowie. Uzasadnieniem wydaje się być to, że sam dokument rodzi mniejsze niebezpieczeństwo oszustwa²¹⁰.

2. Sędzia a dyskusja sprawy

Dyskusja nad sprawą, odbywająca się po zamknięciu postępowania dowodowego, obejmuje przedstawienie sądowi oraz wymianę między stronami przedwyrokowych obron lub uwag, a ponadto replikę stron i niekiedy także ustną wymianę poglądów.

Obronę stanowią przedwyrokowe pisma obrończe stron, w którym osobiście lub przez adwokata, uwzględniając prawny i faktyczny stan sprawy, podsumowuje i uzasadnia ona swoje stanowisko w sprawie dla uzyskania korzystnego dla siebie wyroku. Natomiast obrońca węzła lub promotor sprawiedliwości sporządzają uwagi przedwyrokowe, wyrażające ich urzędowy pogląd na sprawę, w której biorą udział. W szczególny sposób nierozzerwalność małżeństwa ma leżeć na sercu obrońcy węzła małżeńskiego, gdyż tę odpowiedzialność przyjął na siebie razem z nominacją na urząd²¹¹.

Przez dyskusję nad sprawą realizuje się przysługujące stronie prawo do obrony. W głosach obrończych następuje wydobycie z przeprowadzonych środków dowo-

dowych elementów, które potwierdzają prawdziwość wprowadzonej przez tę stronę tezy procesowej. Podczas dyskusji sprawy chodzi więc stronom o zwrócenie szczególnej uwagi sędziego, przed momentem podejmowania przez niego decyzji, na te fakty i opinie, które mogą ugruntować w jego umyśle świadomość o słuszności zgłoszonego roszczenia²¹². Poza tym pewność co do tezy procesowej powinien sędzia wywnioskować z całego splotu okoliczności i dowodów. Stąd powstaje potrzeba wymiany zdań o stanie faktycznym i prawnym toczącego się sporu poprzez głosy obrończe, opracowane na piśmie i odpowiedzi na nie strony przeciwnej²¹³.

Na etapie dyskusji sprawy, po przekazaniu sobie pism obrończych i uwag obrońcy wężła, stronom przysługuje krótki czas na jednokrotne przedstawienie repliki²¹⁴. Jednakże sędzia ma prawo uznać, uwzględniając poważną przyczynę, iż jest to niewystarczające i należy je przyznać ponownie. W ten sposób może dojść do swego rodzaju dyskusji czy polemiki między stronami (lub ich adwokatami) i obrońcą wężła, któremu zawsze przysługuje ostatni głos²¹⁵. Zezwolenie na ponowną replikę udzielone jednej stronie, należy uznać za dane i drugiej, zaś rzecznik sprawiedliwości i obrońca wężła mają prawo ponownej repliki na odpowiedzi stron²¹⁶.

Przedwyrokowe obrony stron oraz wystąpienia obrońcy wężła i promotora sprawiedliwości z reguły są pisemne. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r nie dopuszczał dyskusji ustnej, która by zastępowała dyskusję pisemną. Obecny kodeks przewiduje taką możliwość, nawiązując do najdawniejszego procesu kościelnego, opartego na zasadzie skargowości. Sędzia może zarządzić ustną dyskusję wobec zasiadającego trybunału, jeśli zgodzą się na nią strony, a sędzia jest przekonany, że wystarczająco zastąpi ona dyskusję pisemną²¹⁷.

Można dyskutować, czy w sprawach małżeńskich ustna dyskusja nad sprawą może dostatecznie zastąpić dyskusję pisemną, która obejmuje głosy obrończe, uwagi przedwyrokowe, odpowiedzi i repliki²¹⁸. Ustna dyskusja jest celowa tylko wtedy, gdy wkrótce po niej sędziowie przystępują do wyrokowania. Z drugiej zaś strony trzeba wziąć pod uwagę i ten fakt, że strony na ogół nie biorą udziału w pisemnej dyskusji nad sprawą i oświadczają, że zdają się na sprawiedliwość sądu. Otóż ustna dyskusja pozwoliłaby stronom, które nie mają możliwości skorzystania z adwokatów, na aktywniejszą obronę swojego stanowiska²¹⁹. Ponadto mogłaby ona znacznie przyspieszyć zakończenie sprawy.

Niekiedy również sędzia może skorzystać z uprawnienia do przeprowadzenia tzw. umiarkowanej dysputy ustnej wobec trybunału²²⁰. Ma ona miejsce wtedy, gdy dyskusja nad sprawą była pisemna, jednak sędzia z własnej inicjatywy lub na prośbę strony, chce pewne szczegółowo określone kwestie wyjaśnić tą drogą. Przewodniczący trybunału powinien wówczas czuwać, aby miała ona charakter umiarkowany, nie wykraczała poza ramy rozprawy i aby nie podawano tego, co już podano w dyskusji²²¹.

Gdyby sędzia uznał za konieczne, może do ustnej dyskusji wezwać także biegłych, którzy dokonają przez siebie ekspertyzę sądową dokładniej wyjaśnia, zwłaszcza w sprawach wymagających szczególnej wiedzy i doświadczenia specjalistycznego²²².

Jeżeli strony zrzekły się milcząco lub wyraźnie czy też zaniedbały pism obrończych, sędzia ma prawo, o ile na podstawie akt i dowodów uznał sprawę za rozpoznaną w pełni, natychmiast ogłosić wyrok²²³. Dawny przepis dotyczący tylko spraw spornych²²⁴ został rozciągnięty pod panowaniem obecnego kodeksu na wszystkie sprawy. Aby sędzia mógł go stosować w sprawach o nieważność małżeństwa, musi przed wydaniem wyroku zażądać uwag rzecznika sprawiedliwości i obrońcy węż-

zła małżeńskiego²²⁵. Z racji tych ograniczeń oraz ze względu na rozstrzyganie spraw małżeńskich przez trybunał kolegiálny, Pawluk uważa ten przepis za możliwość teoretyczną²²⁶.

3. Uprawnienia sędziego w wyrokowaniu

Wyrok jest prawnym orzeczeniem sędziego kościelnego czyli aktem władzy kościelnej, rozstrzygającym sprawę sporną pomiędzy procesującymi się stronami, przedłożoną przez nie i rozpoznaną na drodze sądowej²²⁷. Jest on wynikiem myślowej czynności sądu, która polega na ustaleniu stanu faktycznego i zastosowaniu do niego obowiązującego prawa. W skład wyroku wchodzi:

- akt rozumu, który poznaje fakty i prawo, porównuje je ze sobą, w celu odkrycia prawdy i tego, co sprawiedliwe;
- akt woli, oceniającej w świetle sprawiedliwości poznaną prawdę i władczo podającej ją do wiadomości stron²²⁸.

Wyrok w procesie o nieważność małżeństwa to przekaz prawdy o charakterze ekklezjalnym, o sakramencie małżeństwa i pozycji kościelnej stron²²⁹.

Aby jakiś wyrok mógł zostać wydany, sędzia musi w sumieniu mieć wewnętrzną moralną pewność w odniesieniu do sprawy, która ma być rozstrzygnięta wyrokiem. Jeśli tej pewności sędzia nie nabył, powinien orzec ważność małżeństwa, cieszącego się zawsze przychylnością prawa²³⁰. Pewność moralna to wewnętrzne przekonanie o czymś czyli sąd oparty na przeświadczeniu o prawdziwości lub fałszywości czegoś. Tę pewność ma sędzia zdobyć na podstawie faktów sądowych i zebranych dowodów. Jest zatem bezwzględne, że sędzia może sprawę rozstrzygać jedynie po uprzednim, dokładnym zapoznaniu się z aktami sprawy i przeanalizowaniu całego materiału dowodowego. Musi zatem w pełni zrealizować powierzone mu z chwilą powołania na sędziego zadanie rozpoznania i rozstrzygnięcia sprawy.

O skuteczności zaś procesowych środków dowodowych musi sędzia zdecydować według swego sumienia czyli zgodnie z zasadą swobodnej oceny sędziowskiej środków dowodowych. To przekonanie sędziego nie ma nic wspólnego z dowolnością, gdyż musi ono być wynikiem przeanalizowania każdego środka dowodowego na tle całokształtu sprawy, z uwzględnieniem wiedzy naukowej, doświadczenia życiowego oraz zasad logiki²³¹. Od tej zasady ustawa przewiduje wyjątki w postaci domniemań mocy dowodowej pewnych środków.

Pewność moralna nie wyklucza wszelkiej możliwości przeciwnego rozstrzygnięcia²³². Obowiązująca maksyma: *Quod non est in actis, non est in mundo* przypomina, że sędzia zanim przystąpi do wydania wyroku, musi dokładnie zapoznać się z aktami sprawy i przeanalizować zebrany materiał dowodowy. Jeżeli zaś informacje, jakich dostarczają akta są nie prawdziwe w świetle wiedzy sędziego jako osoby prywatnej, sędzia powinien dążyć do uzupełnienia materiału dowodowego w sposób przewidziany prawem procesowym²³³.

Każdy z sędziów orzekających w trybunale kolegiálnym w sprawach o nieważność małżeństwa może podczas sesji wyrokowej, podobnie jak inni sędziowie, odstąpić od swego pierwotnego pisemnego wotum czyli wniosku dotyczącego meritum sprawy, uzasadnionego prawnie i faktycznie²³⁴. Sędzia, który odstąpił od swego pierwotnego wniosku, winien w tymże wotum w krótkiej formie podać motyw, które go do tego skłoniły²³⁵.

Jeżeli jednak nie chce przychylić się do stanowiska pozostałych sędziów może domagać się, aby w wypadku apelacji jego wotum zostało przesłane do sądu apelacyjnego²³⁶. Nie chodzi tu o zwykłe zmanifestowanie przez sędziego, że jego spojrzenie na sprawę jest odmienne, lecz o zwrócenie uwagi trybunału apelacyjnego na argumenty, których nie powinno się lekceważyć przy rozstrzyganiu sprawy²³⁷. Tak więc obalono niewzruszalną zasadę tajności sesji wyrokowej wprowadzając wotum separatum z tym, że odrębne zdanie sędziego jest nadal chronione tajemnicą i może być podane do wiadomości tylko kolegium sędzącemu w wyższej instancji²³⁸.

Sędzia kościelny nigdy nie może wydać wyroku wbrew swojemu sumieniu, wbrew prawu naturalnemu, na straży którego stoi prawodawca kościelny. Nikt tego wyroku nie może zmienić. Nawet kiedy strony lub obrońca węgła apelują od wyroku do wyższego sędziego. Sędzia wyższej instancji wydaje nowy wyrok poprzedni pozostaje w tej samej sprawie. Ze względu na niezawisłość kolegium sędziowskiego i zasadę wolnej oceny środków dowodowych, sędziowie jakiegokolwiek wyższej instancji nie mogą kwestionować apelowanej decyzji jako takiej²³⁹.

Należy uznać, że to właśnie w fazie sędziowskiego orzekania czyli w wyrokowaniu, najpełniej widać potrzebę uprawnień przekazywanych sędziemu przez prawodawcę już w chwili złożenia skargi. Dane są one sędziemu kościelnemu, aby rozstrzygnięcie w sprawie dotyczącej sakramentu małżeństwa było w najwyższym stopniu odpowiedzialne i pewne, gdyż czynione jest w Imię Boże.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując rozważania nad uprawnieniami sędziego kościelnego w szczególnym rodzaju procesie, jakim jest proces małżeński, należy stwierdzić, że prawa podmiotowe przysługujące w aktualnym stanie prawnym osobom sprawującym urząd sędziego w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa czynią z nich osobę aktywną i niejednokrotnie determinującą sposób prowadzenia postępowania. Kodeks Prawa Kanonicznego w kanonach dotyczących prawa procesowego sprawia, że pomimo kontradiktoryjnej formy procesu małżeńskiego, sędzia jest jego postacią istotną. Dzieje się tak z racji zaangażowania w sprawach małżeńskich dobra publicznego Kościoła. Dotyczą bowiem te sprawy stanu osób w Kościele, związanego z kwestią ważności lub nieważności sakramentu. Z tego względu sędzia dysponuje szerszym zakresem możliwości niż przy procesie spornym toczonym się o dobro prywatne. Wyraża się to począwszy od etapu przyjęcia skargi i aktywności sędziego w ustalaniu formuły *litis contestatio*. W celu zabezpieczenia dobra publicznego sędzia korzysta z szeregu uprawnień w poszczególnych fazach. Zwłaszcza w postępowaniu dowodowym realizować może szereg praw procesowych, dając dzięki temu pozostałym sędziom trybunału kolegialnego pełną możliwość wyjaśnienia sprawy i nabrania pewności co do sposobu rozstrzygnięcia. Także prawa stron i ich dobro nie zostają przez działania sędziego uszczuplone, gdyż ma on działać w sposób bezstronny i niezawisły, dążąc do stanu pewności moralnej pozwalającej mu wyrokować w imię prawdy.

Uprawnienia przydane sędziemu mają służyć zarówno dobru stron jak i dobru publicznemu Kościoła. Mają również dopomóc w jak najsumienniejszym rozpoznaniu i rozstrzygnięciu sprawy. Biorąc pod uwagę ten fakt należy ufać, że osoby pełniące urząd sędziego zechcą korzystać w pełni z obszaru praw przyznanych przez Kodeks.

PRZYPISY:

- ¹ Por. CIC c. 1425 § 3
- ² Por. CIC c. 1425 § 1 n. 1.
- ³ Z wyznaczeniem składu sędziowskiego wiąże się uprawnienie przysługujące oficjelowi, pozwalające mu dla bardzo ważnej przyczyny, którą należy wymienić w dekrecie, na zmianę wyznaczonego sędziego. Por. CIC c. 1425 § 5.
- ⁴ Kodeks nie wskazuje wyraźnie w którym momencie trybunał ma być wyznaczony. Por. A. Dziegą, *Zadania procesowe obrońcy węzła małżeńskiego. Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i Studia*, t. I. Lublin 1999, s. 31.
- ⁵ Por. CIC c.1481 § 1.
- ⁶ Por. CIC c. 1477.
- ⁷ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. IV., Warszawa 1990, s. 221.
- ⁸ Por. CIC c. 1479, c. 1478.
- ⁹ Por. CIC c.1484 § 2.
- ¹⁰ Por. CIC c. 1519 § 1-2.
- ¹¹ Por. CIC c. 1470 § 2; c.1489.
- ¹² Por. CIC c. 1487; c. 1488.
- ¹³ W. Padacz, *Prawa i obowiązki kolegium sądującego i jego przewodniczącego*, w: PK 9 (1966) n. 3-4., s. 475.
- ¹⁴ A. Dziegą, *Strony sporu...*, s. 63.
- ¹⁵ Tamże.
- ¹⁶ CIC c. 1501.
- ¹⁷ T. Pawluk, *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971, s. 241.
- ¹⁸ J. Grzywacz, *Postępowanie pozasądowe w sprawach małżeńskich*, w: RTK 23 (1976) z. 5., s. 28.
- ¹⁹ I. Gordon, *Nowy proces nieważności małżeństwa*, Częstochowa 1983, s. 16.
- ²⁰ Opinia wyrażona w trakcie seminarium naukowego przez ks. prof. A. Dziegę.
- ²¹ Por. CIC c. 1673 n. 1-2.
- ²² Paweł VI, *Litterae Apostolicae motu proprio datae Causas matrimoniales N. IV § 1*, w: AAS 63 (1971), s. 442.
- ²³ Por. CIC c. 1673 n. 3-4.
- ²⁴ W. Góralski, *Natura procesów o nieważność małżeństwa oraz zadania trybunału w ich prowadzeniu. Papież Jan Paweł II do Roty Rzymskiej 22 I 1996 r. Ius matrimoniale*, t. 2 (8) 1997, s. 89.
- ²⁵ T. Pawluk, *Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa w świetle odnowionego prawa procesowego*, w: *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryczyk, Warszawa 1985, s. 292.
- ²⁶ Opinia z wykładów i ćwiczeń sądowych ks. dr S. Paździora.
- ²⁷ R. Sobański, *Przyjęcie skargi...*, s.143.
- ²⁸ Inaczej traktowano tę kwestię w oparciu o CIC/17, jako decyzję trybunału kolegiального, po zasięgnięciu opinii obrońcy węzła, choć niektórzy autorzy odmawiali mu prawa udziału w decyzji co do pozwu. Por. T. Pawluk, *Kanoniczna praktyka procesowa w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1975, s. 69-70; M. Fąka, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, cz. II., Warszawa 1978, s. 113.
- ²⁹ Por. CIC c. 1505 § 1.
- ³⁰ R. Sobański, *Przyjęcie skargi...*, s. 144.
- ³¹ Postępowanie takie może polegać na pozasądowym przesłuchaniu bez przysięgi

- świadków, zazwyczaj za pośrednictwem właściwego proboszcza, na okoliczności podane w skardze. Por. T. Pawluk, *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971, s. 243.
- ³² T. Pawluk, *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973, s. 97.
- ³³ R. Sobański, *Przyjęcie skargi...*, s. 148.
- ³⁴ CIC c. 1505 § 2
- ³⁵ Por. CIC c.1505 § 2 n. 3 i § 3.
- ³⁶ T. Pawluk, *Kanoniczne procesy szczególne...*, s. 114.
- ³⁷ CIC c. 1505 § 3.
- ³⁸ R. Sobański, *Przyjęcie skargi...*, s. 149.
- ³⁹ Tamże, s. 149.
- ⁴⁰ E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*, t. IV., Warszawa 1986, s. 384.
- ⁴¹ Por. CIC c.1504 n. 4.
- ⁴² Por. CIC c. 1505 § 2 n. 3.
- ⁴³ CIC c. 1503.
- ⁴⁴ Por. CIC/17 c.1707 § 1-2.
- ⁴⁵ CIC c. 1503.
- ⁴⁶ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 112.
- ⁴⁷ Por. CIC c. 1446 § 1.
- ⁴⁸ CIC c. 1676.
- ⁴⁹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 319.
- ⁵⁰ I. Gordon, *Nowy proces...*, s. 18.
- ⁵¹ Por. CIC c. 1676.
- ⁵² T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 319.
- ⁵³ R. Sobański, *Przyjęcie skargi...*, s.145.
- ⁵⁴ E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa...*, t. IV., s. 385.
- ⁵⁵ R. Sobański, *Przyjęcie skargi...*, s.145.
- ⁵⁶ S. Nowak, *Sprawy małżeńskie w aspekcie duszpasterskim i sądowym*. W: *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. Syryjczyk, Warszawa 1985, s.225.
- ⁵⁷ Por. CIC c. 1507 §§ 1, 3.
- ⁵⁸ F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t.III., Opole 1958, s. 79.
- ⁵⁹ M. Greszata, *Instytucja lis pendens w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, Lublin 1998 (mps BKUL), s.55.
- ⁶⁰ Por. CIC c. 1511; 1620 n. 7.
- ⁶¹ F. Przytuła, *Zasady legalności a funkcjonowanie administracji kościelnej*, Lublin 1985, s. 124.
- ⁶² H. Stawniak, *Prawo do obrony w procesie kanonicznym*, w: PK 33 (1990) n. 1-2., s.143.
- ⁶³ M. Greszata, *Instytucja lis pendens...*, s.58.
- ⁶⁴ Por. CIC c. 1509 § 1.
- ⁶⁵ I. Gordon, *Nowy proces...*, s. 21.
- ⁶⁶ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1997, s. 246.
- ⁶⁷ Por. CIC/17 c. 1719; c. 1722 § 2 .
- ⁶⁸ Por. CIC c. 1509 § 1.
- ⁶⁹ PM art. 79 § 1-2.
- ⁷⁰ PM art. 81 § 1.
- ⁷¹ F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne...*, t. III., s. 81.
- ⁷² M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 119.
- ⁷³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, s. 237.

- ⁷⁴ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 120.
- ⁷⁵ Por. CIC/17 c. 1720.
- ⁷⁶ Dyskusyjne wydają się mimo pisemnego charakteru wezwania telefaxem i telexem, a wezwania telefoniczne wręcz wątpliwe. Por. *Postępowanie administracyjne-ogólne, podatkowe i egzekucyjne*, red. M. Wierzbowski, Warszawa 1998, s. 65, 67.
- ⁷⁷ Por. CIC c. 1509 § 2.
- ⁷⁸ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 237.
- ⁷⁹ Por. CIC c. 1510.
- ⁸⁰ Por. CIC c. 1507 § 1.
- ⁸¹ S. Biskupski, *Prawo małżeńskie...*, s. 174.
- ⁸² Tamże.
- ⁸³ Por. CIC c. 1508 § 2.
- ⁸⁴ Por. PM art. 113 § 1.
- ⁸⁵ T. Pawluk, *Kanoniczne sprawy o nieważność...*, s. 299.
- ⁸⁶ J. Grzywacz, *Projekt nowej procedury kanonicznej*, w: RTK 24 (1977) z. 5., s. 38.
- ⁸⁷ Por. CIC c. 1507 § 1.
- ⁸⁸ E. Szałkowski, *Podręcznik prawa...*, t. IV., s. 385.
- ⁸⁹ Por. CIC c. 1677 § 2.
- ⁹⁰ T. Pawluk, *Kanoniczne sprawy...*, s. 299.
- ⁹¹ Por. CIC c. 1507 § 1; c. 1513 § 2.
- ⁹² Tamże.
- ⁹³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 239.
- ⁹⁴ Por. CIC c. 1677 § 2.
- ⁹⁵ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 124.
- ⁹⁶ Por. CIC/17 c. 1726 – 1729.
- ⁹⁷ A. Dziega, *Strony sporu...*, s. 71.
- ⁹⁸ A. Dziega, *Udział stron procesowych w ustaleniu formuły sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, w: *Ius matrimoniale* 3 (1992), s. 55.
- ⁹⁹ G. Erlebach, *Polskie sprawy o nieważność małżeństwa z kan. 1095 w świetle orzecznictwa Roty Rzymskiej*, w: *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 11 (1998) n. 1., s. 32.
- ¹⁰⁰ Por. CIC c. 1514.
- ¹⁰¹ Por. CIC c. 1677 § 4.
- ¹⁰² T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 240.
- ¹⁰³ CIC c. 1516.
- ¹⁰⁴ CIC c. 1526 § 1.
- ¹⁰⁵ CIC c. 1526 § 2 n. 1.
- ¹⁰⁶ T. Pawluk, *Przyznanie sądowe...*, s. 419.
- ¹⁰⁷ S. Biskupski, *Prawo małżeńskie...*, s. 190–191.
- ¹⁰⁸ W. Góralski, *Dotwódcy pośredni w sprawach nieważności małżeństwa z tytułu przymusu i bojaźni w wyrokach Roty Rzymskiej z lat 1958–1962*, w: PK 16 (1973) n. 3–4., s. 294.
- ¹⁰⁹ Por. CIC c. 1428.
- ¹¹⁰ J. Grzywacz, *Ochrona praw w Kościele*, w: AK 76 (1984) n. 450, s. 286.
- ¹¹¹ W. Padacz, *Sędzia instruktor w procesie o nieważność małżeństwa*, w: PK 7 (1964) n. 3–4., s. 219–225.
- ¹¹² Por. CIC c. 1536 § 2.
- ¹¹³ Por. PM art. 117.
- ¹¹⁴ J. Grzywacz, *Ochrona praw...*, s. 287.

¹¹⁵ Por. CIC c. 1679

¹¹⁶ Taką syntetyczną ocenę zaczęto wprowadzać po przemówieniu Papieża Piusa XII do pracowników Roty Rzymskiej w 1942 r. w którym tę ocenę omówił.

¹¹⁷ J. Grzywacz, *Niektóre problemy postępowania dowodowego w procesie małżeńskim*, w: RTK 34 (1987) z. 5., s. 25-26; Por. także CIC c. 1452 § 1.

¹¹⁸ S. Paździor, *Wpływ wychowania w rodzinie patologicznej na zdolność osoby do zawarcia małżeństwa sakramentalnego*. *Kościelne Praw Procesowe. Materiały i Studia*, t. I., Lublin 1999, s.135.

¹¹⁹ Por. CIC c.1537.

¹²⁰ Por. CIC c. 1538.

¹²¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 249.

¹²² Por. CIC c. 1530.

¹²³ Por. CIC c.1531 § 1.

¹²⁴ CIC c. 1470 § 2.

¹²⁵ Por. CIC c. 1531 § 2.

¹²⁶ Por. CIC c. 1528.

¹²⁷ Por. CIC c. 1532.

¹²⁸ S. Dubiel, *Wartość dowodowa anonimów w procesach kościelnych*, Lublin 1993, s. 55.

¹²⁹ CIC c.1539.

¹³⁰ Por. CIC c. 1540 § 1-2; 1541.

¹³¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 259.

¹³² CIC c. 1544.

¹³³ CIC c.1543.

¹³⁴ Por. CIC c. 1542 i 1537.

¹³⁵ CIC c. 1545.

¹³⁶ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 259.

¹³⁷ PM. art.59.

¹³⁸ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 157.

¹³⁹ Por. CIC c. 1546 § 1.

¹⁴⁰ Por. CIC c. 1546 § 2.

¹⁴¹ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 158.

¹⁴² Tamże s. 159.

¹⁴³ M. A. Myrcha, *Dowód ze świadków...*, s. 32.

¹⁴⁴ Por. CIC c. 1547.

¹⁴⁵ Por. CIC c. 1549.

¹⁴⁶ M. A. Myrcha, *Dowód ze świadków...*, s. 59, 62.

¹⁴⁷ Por. CIC c. 1550 § 1.

¹⁴⁸ Por. CIC c. 1550 § 2.

¹⁴⁹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 263.

¹⁵⁰ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 168.

¹⁵¹ Por. CIC c. 1551.

¹⁵² Por. CIC c. 1553.

¹⁵³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 266.

¹⁵⁴ Por. CIC c. 1556.

¹⁵⁵ Por. CIC c. 1557; c. 1470 § 2.

¹⁵⁶ Por. CIC c. 1558 § 1.

¹⁵⁷ Por. CIC c. 1468.

- ¹⁵⁸ Por. CIC c. 1558 § 3.
- ¹⁵⁹ Por. CIC c. 1469 § 1-2.
- ¹⁶⁰ Por. CIC c. 1418.
- ¹⁶¹ Por. CIC c. 1560 § 1; c. 1561.
- ¹⁶² Por. CIC c. 1561.
- ¹⁶³ Por. CIC c. 1559; c. 1678 § 2.
- ¹⁶⁴ Por. CIC c. 1565 § 1.
- ¹⁶⁵ Por. CIC c. 1570.
- ¹⁶⁶ Por. CIC c. 1573.
- ¹⁶⁷ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 275.
- ¹⁶⁸ I. Gordon, *Nowy proces...*, s. 29.
- ¹⁶⁹ Por. CIC c. 1572.
- ¹⁷⁰ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 274.
- ¹⁷¹ E. Szafrowski, *Podręcznik prawa...*, t. IV., s. 389.
- ¹⁷² Por. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne...*, t. III., s. 242.
- ¹⁷³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 276.
- ¹⁷⁴ Por. S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności osoby do zawarcia małżeństwa w świetle kan. 1095*, Lublin 1999.
- ¹⁷⁵ S. Płodzień, *Dowód z opinii biegłych w procesie kanonicznym*, Lublin 1958, s. 77.
- ¹⁷⁶ Por. CIC c. 1680.
- ¹⁷⁷ T. Pawluk, *Kanoniczne procesy...*, s. 280.
- ¹⁷⁸ Por. S. Paździor, *Uchylenie klauzul dołączanych do wyroków w Trybunale Archidiecezji Lubelskiej*, w: *Ius matrimoniale* 2 (8) 1997, s. 145-157.
- ¹⁷⁹ Por. CIC c. 1575.
- ¹⁸⁰ Por. CIC c. 1581 § 1-2.
- ¹⁸¹ Por. CIC c. 1577 § 1.
- ¹⁸² Por. CIC c. 1629 n.5.
- ¹⁸³ A. Dziega, *Miejsce biegłego w strukturze kanonicznego procesu o nieważność małżeństwa*, w: *Historia et ius*, red. A. Dębiński - G. Górski, Lublin 1998, s. 357.
- ¹⁸⁴ W. Padacz, *Dowód z opinii biegłego...*, s. 93.
- ¹⁸⁵ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 279.
- ¹⁸⁶ Por. CIC c. 1578 § 3.
- ¹⁸⁷ S. Paździor, *Przyczyny psychiczne niezdolności do zawarcia małżeństwa. Próba systematyki*. *Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i Studia*, t. I., Lublin 1999, s. 124.
- ¹⁸⁸ Por. CIC c. 1579 § 2.
- ¹⁸⁹ Por. CIC c. 1578 § 2.
- ¹⁹⁰ T. Pawluk, *Kanoniczny proces...*, s. 143.
- ¹⁹¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV. s. 281.
- ¹⁹² M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 212.
- ¹⁹³ CIC c. 1101 § 1.
- ¹⁹⁴ CIC c. 1107.
- ¹⁹⁵ Por. CIC c. 1585.
- ¹⁹⁶ S. Biskupski, *Prawo małżeńskie...*, s. 192.
- ¹⁹⁷ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 281.
- ¹⁹⁸ CIC c. 1586.
- ¹⁹⁹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 282.
- ²⁰⁰ M. Fąka. dz. cyt. s. 235.

- ²⁰¹ A. Dziega, *Strony sporu...*, s. 65.
- ²⁰² E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne...*, t. II., s. 514-515.
- ²⁰³ S. Biskupski, *Prawo małżeńskie...*, t. II., s. 296-297.
- ²⁰⁴ CIC c. 1598 § 1.
- ²⁰⁵ Por. CIC c. 1598 § 2.
- ²⁰⁶ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 236.
- ²⁰⁷ Por. CIC c. 1599 § 2.
- ²⁰⁸ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 287.
- ²⁰⁹ CIC c.1600 § 1: Post conclusionem in causa iudex potest adhuc eosdem testes vel alios vocare aut alias probationes, quae antea non fuerint petitae, disponere tantummodo: 1° in causis, in quibus agitur de solo privato partium bono, si omnes partes consentiant; 2° in ceteris causis, auditis partibus et dummodo gravis exstet ratio itemque quodlibet fraudis vel subornationis periculum removeatur; 3° in omnibus causis, quoties verisimile est, nisi probatio nova admittatur, sententiam iniustam futuram esse propter rationes, de quibus in can. 1645 § 2, nn.1-3.
- ²¹⁰ I. Gordon, *Normy ogólne...*, s. 40.
- ²¹¹ S. Paździor, *Sędziowska ocena uwag przedwyrokowych obrońcy węzła małżeńskiego. Kościelne Prawo procesowe. Materiały i Studia*, t. I., Lublin 1999, s. 46.
- ²¹² A. Dziega, *Strony sporu...*, s. 194-195.
- ²¹³ S. Biskupski, *Prawo małżeńskie...*, s. 296-297.
- ²¹⁴ Por. CIC c. 1603 § 2.
- ²¹⁵ E. Szafrowski, *Podręcznik prawa...*, t. IV., s. 394.
- ²¹⁶ Por. CIC c. 1603 § 3.
- ²¹⁷ CIC c. 1602 § 1.
- ²¹⁸ T. Pawluk, *Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa...*, s. 305.
- ²¹⁹ Tamże.
- ²²⁰ Por. CIC c. 1604 § 2.
- ²²¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 289.
- ²²² M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 241.
- ²²³ Por. CIC c. 1606.
- ²²⁴ Por. CIC/17 c. 1876.
- ²²⁵ Por. CIC c. 1606.
- ²²⁶ Por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 289-290.
- ²²⁷ CIC/17 c. 1868 § 1.
- ²²⁸ M. Fąka, *Normy ogólne...*, s. 242.
- ²²⁹ R. Sobański, *Uwagi o funkcji...*, s. 49.
- ²³⁰ Por. CIC c. 1608 § 1 i 4.
- ²³¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 292.
- ²³² T. Pieronek, *Normy postępowania w sprawach małżeńskich wydane przez Stolicę Apostolską dla diecezji Stanów Zjednoczonych*, w: PK 16 (1973) n. 1-2., s. 195-196.
- ²³³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne...*, t. IV., s. 291.
- ²³⁴ Por. CIC c. 1609 § 2 i 4.
- ²³⁵ PM art. 198 § 4.
- ²³⁶ CIC c. 1609 § 4.
- ²³⁷ T. Pawluk, *Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa...*, s. 305.
- ²³⁸ J. Grzywacz, *Ochrona praw...*, s. 290.
- ²³⁹ G. Erlebach, *Polskie sprawy...*, s. 36.